

ШЫН

№ 110
(17754)

2009 чылдың
сентябрь 29,
вторник

Садар өртээ
4 рубль.

Ниилел-политиктиг солун • 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

ТЫВА. Озүдөннү базымнары

Сүт-Хөлдүн Акта

ЧАЗЫП АП ТУРАР ШЕРИГ КӨВҮРҮГ

Сүт-Хөл кожуунда Ак хемни кежир чаа көвүрүгнү ажыдышкыны сентябрь 27-де байырлыг байдалда эрткен.

Ишкин сумузу чедери берге дээн чергелиг суурларның бирээзи турган. Бо суму 1205 кижичурттакчылыг болгаш малчын коданнар база оон девискээринде хөй туруп турар. Кызыл-Тайга болгаш Ишкин суурларның аразын 1949 чылда туттунган көвүрүг харылзаштырып турган. Көвүрүг озал-ондакты-биле чон аразында «Четкер көвүрүг» деп атка чединген турган. Чаа көвүрүг дугайында чугаа чээрби чыл дургузунда тургустунуп келген.

Бо чылдың эгезинде Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Шолбан Кара-оол ажыл-агый айы-биле барыын кожууннарны кезип чорааш, бо көвүрүгнүң байдалын көргөш, «Четкер көвүрүг-биле» эртер ужурга таваржып турар тус черниң чурттакчыларын айыылдыг байдалга тургузары чөптүг эвес, ону шийтирлээриниң аргаларын тыварын ТР-ниң орук-транспорт болгаш харылзаа сайыды Олег Сааяга дааскан. Түннелинде республика бюджетинден 3 млн. рубль болгаш тус черниң муниципалдыг бюджетинден 300 муң рубльди көвүрүг тударынче аңгылаан.

Анатолий Нарольскийниң удуртуп турары көвүрүг тудар организациязы чазып турар 32 метр узун шериг көвүрүгнү туткан. Ол 60 тонна чедир чүктү ууп шыдаар. Тус черниң чурттакчыларының дет-

кимчезин демдеглевес аргажок. Мергежилдик көвүрүг тудугжуларына олар дузалажып, хол-биле улуг даштарны чүдүрүп, эрик кыдыын камгалаар, быжыглаар ажыл-дарга идепкейлиг киришкеннер.

Тус черниң хөмүр-дашка херегелели 1778 тонна чедэ бээр. Суур «Көдээни хөгжүдөр» деп программа езугаар дыка сайзырап турар. Бо чылын Ишкин суурда 22 чаа бажыңнар туттунган. Тудуг материалдары дажып сөөртүрүнүң өртээ чиггээни-биле суурнуң хөгжүлдэи ам-даа экижири дээрзинге чигзиниң чок.

Чазак Даргазы Ш.Кара-оол сөзүңгө ээ болуп, аргыштырылганың база бир чаа көвүрүгнүң ажыдышкынына киржил, суурнуң хүндүлелдик кижилери-биле кады кызыл кожааны кескен.

Бистиң корр.

МАЛ ЧЕМНЕРИНИҢ БЕЛЕТКЕЛИ АДАКТАЛГАН

Республиканың көдээ ажыл-агый бүдүрүлгелери болгаш хуу ажыл-агыйлыгы келир кышка четчир санныг мал чемнерин белеткеп алырынче кичээнгеи салып, бо ажылды сөөлгү үеде шалыпкын чорудуп турарындан бердинген онаалдаларны күүседир чокшулаан.

Тыва Республиканың Көдээ ажыл-агый болгаш аш-чем яамызының сентябрь 28-те берген мэдээни езугаар алырга, республика 131433 тонна сигенни белеткеп алгаш, бердинген онаалдазын 91 хуу күүсеткен. Мал чемнериниң белеткелин Бии-Хем кожуунуң ажыл-агыйлары кончук организастыг болгаш шалыпкын чорутканындан 14 муң тонна сигенни белеткеп, даалгазын 140 хуу күүсеткеш, республикада бирги черде чоруп, өскелерге үлегер-чижээн көргүзүп турар. Кызыл кожуунуң ишчилери 15 муң ажыг тонна сигенни сарааттап алгаш, планын 117 хуу боттандыргаш, ийиги черде чоруп орат. Чөөн-Хемчик, Улуг-Хем кожууннарның ажыл-агыйлары мал чемнерин белеткээрин шапкынчыдары-биле чогуур хемчеглерни ап, бердинген даалгаларны күүседир чокшулай бергеннер.

Республиканың көдээ ишчилери чокку хүннерде мал чемнери белеткээрин доозар дээш ажылдап

турарлар.

Чаас, хар чаап турганындан өл-шөк болганы-биле тараа культу-раларын ажаарына элээн моон-дактар республиканың ажыл-агый-ларынга таварышкан-даа болза, ам кожууннар тараа ажаалдазынче шуптузу кирген. Сентябрь 28-ке чедир 4010 гектар тараа культу-ралары ажааттыган, бир гектардан ортумаа-биле 10 центнер дүжүттү ажаап алган. Бо багай эвес көргүзүп болур. Бии-Хем, Тес-Хем кожууннар тараа ажаалдазын доос-кан. Бии-Хемниң «Нива» көдээ ажыл-агый бүдүрүлгө кооперативи 1526 гектар тараа культу-раларын ажаагаш, бир гектардан ортумаа-биле 8 центнер дүжүттү алган.

Барыын-Хемчик, Чөөн-Хемчик, Каа-Хем болгаш өске-даа кожуун-нарның ажыл-агыйлары тараа ажаалдазын организастыг чорудуп турарлар.

Бистиң корр.

ЧУРУКТА: сиген белеткелинде ажыл-иш.

«ШЫН» - чоннуң солуну

2010 чылдың бирги чартык чылында оон чагыдылгазы
Тываның бузу почта салбырларында, «Тывапечать» КХН-ниң
киоскилеринде эгелээн.

Чагыдылганың өртээ:

Хууда чагыдыкчыларга - 408,54 рубль.

Оон 180 рубль — редакцияга, 228,54 рубль почта эргелелинге баар азы чагыдылга акшазының 65 хуузу почта ап турар, а редакцияга чүгө 35 хуу артып каар.

Пенсионерлерге, Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилеринге болгаш к үш-ажылдың хоочунна-рынга, инвалидтерге - 362,82 рубль.

Албан черлеринге, организацияларга - 468,54 рубль.

Үш айда:

Хууда чагыдыкчыларга - 204,27 рубль.

Пенсионерлерге, инвалидтерге - 181,41 рубль.

Албан черлеринге, организацияларга - 234,27 рубль.

«Тывапечать» КХН-ниң киоскилеринде чагыдылга өртээ:

Бир айда - 50 рубль.

Үш айда - 150 рубль.

Чартык чылда - 300 рубль.

«Тывапечать» КХН-ниң киоскилери дараазында чурттакчылыг черлерде: Кызыл, Ак-Довурак, Ча-даана, Шагаан-Арыг, Туран хоорайларда, Кызыл-Мажалык, Постоянный, Самагалдай, Сарыг-Сеп, Бай-Хаак, Каа-Хем суурларда бар. Бо киоскилерге «Шын» солуну чагыдып алгаш, оон барып ап болурун сагындырып-дыңнадып тур бис.

Хүндүлүг чонувус, «ШЫН» солуну
чагыдып алырынче далажыңар!
«ШЫН» солунуң чагыдылгазы
уламчылап турар!

Д.Медведевтиң «Россия, бурунгаар!» деп чүүлүңге хамаарыштыр

ПРЕЗИДЕНТ ЧОНГА КЫЙГЫРЫГ КЫЛГАН

Россия Федерациязының Пре-зиденти Дмитрий Медведев «Россия, бурунгаар!» деп чүүлүнде чонче кыйгырыгны кылган деп санап турар мен. 2010 чылда Ада-чурттуң Улуг дайынынга фашистиг Германияны тиелээнинден бээр 65 чылын демдеглээр бис деп ында айткан.

ССРЭ-ни эжелеп алыр дээн күчү-күштүг калчаа дайынын бистиң чуртувус тиелээн. Бистиң чонувус чаңгыс эптиин, сырый каттышканын, бир демниин ынчан көргүскен. Совет Эвилели бистерниң ажилдап-чурт-таарывыска таарымчалыг дыка хөй чаагай кежиктерни арттырып каан, оларны ам-даа ажылгап турар бис. Күчүлүг ССРЭ дүш-кенден бээр колдуунда 20 чыл чедип турар, бо үениң дургузунда эки талаже огулуг улуг өскерлишкinnen болбаан. Албан-езуунун

сан-чурагайларын езугаар алырга, Россия-ның чурттакчы чонунуң 40 хире хуузу яды-түрүңи амыдырал-чурттап турар. Ынчангаш Президент чонга кыйгырыгны кылгаш, байдалды үндезини-биле өскертирин бижээн.

Бай-байлактыг улуг чуртувусту чаартыр, хөгжүдөр дээш Президентиниң кыйгыры-биле бир демниг көдүрлүп үнөр ужуруг бис. Россияның чону дээрге эң-не ажыл-ишчи, шыдамык, туруштуун төөгү билер. Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында херээженнер, назы четпээн уруглар тарааны тарып, шеригни, чонну чемгерип, ок-чемзекти бүдүрүп, дүн-хүн чок ажилдап, кайгамчыктыг улуг хемчээлдиг ажил-херекти бүдүрүп турду, амгы тайбың үеде чүнү кылып турар-дыр бис, ханы сайгарып көрээ-линер, боданылыңар, экономикавыста, ылангыя көдээ ажыл-агыйда, байдал шоолуг эвес. Бисте экономикавысты чогуур ден-нелге чедир хөгжүдөрүниң бүгү аргалары болгаш курлавырлары бар.

Тыва Республиканың Чазаа, оон Даргазы Шолбан Кара-оол республиканың эконо-миказын, көдээ ажыл-агыйын, тудуун хөг-жүдөрүнче кол кичээнгеи угландырган, моон алырга шын орук-биле чоруп орат деп

бодаар-дыр мен. Демир-орук тудуу ажыл-лалга кирерге, республиканың экономиказы сайзыраар, чурттакчы чоннуң амыдыралы экижири дээрзинге бүзүрээр мен.

Иван ЧУЧЕВ,

ТР-ниң Улуг Хуралының Хоойлу-жудулга палатазының депутады.

ЧҮҮЛДҮГ- ЗҮНДҮМ

2009 чылдың сентябрь 17-де «Шын» солунга Президент Д. Мед-ведевтиң «Россия, бурунгаар» деп чүүлүнүң кол угланышкыннары деп материалды номчааш, аңаа хамаарыштыр мындыг чүүлду бижидим.

Черле ынчаш колхоз-совхозтарны катап тургузуп, езулуг шынчы күрүне система-зынче кирип көрзе кандыгыл. Амгы үеде кижичи кырып, аарып-аржыырга дыка берге-дир, эмнер өртээ аар, «узи» шинчидилгези 150-ден 900 рубль чедэ бээр. Колхоз, совхоз үезинде көдээ ажыл-агый продукциязын күрүнеже дужаап турган. Оон кирген орул-гадан фондуке акша кирип, эмнелгелерже

шилчиттинип турганын сакты-дыр мен. Эрги акшаның үнези дыка улуг турган. Бир рубльди безин дыка үр чарыыр чүве. Ам ындыг чүве чок. Пенсияның каш акшазын оннап, чүстөп чарып турда, каш акша төнүп калганын безин кижичи эскербейн баар.

Оон ыңай Тывада хуу машиналар саны көвүдээн-дир, оларның үндүрүүн ай санында тыртар кылдыр хоойлужутса, Ынчангаш оон кирген үндүрүг акшазын эмнелгелер, уруглар садтары, школалар дээн ышкаш социал адырның объектилеринче үндүрзе кандыгыл деп саналдыг мен.

Корум-чурумну шыңгырадыры-биле улусчу дружиналарның ажылын катап бут кырынга тургузуп, арагалаар чорукка удур шыңгыры негелделерни тургузары чугула апарган.

Бажың-балгат тудуп алырынга дөгүм болур кылдыр черни садарын шеглезе. Бажың чок кырган кижичи мен, оода чурттаар оран-сава тудуп алыр дээримге, каш пенсия акшазы-биле чер садып алыры база болдунмас чүүл болуп-тур. Ниилелге элээн өскертишкinnen кылырын үе негеп келген деп бодап, чурттуң Президентизиниң чугаа-зын деткидим.

Бүрбү ЯНЧАП.

Сукпак суур.

Сентябрь 22-де ТР-ниң Чазааның Бажыңына наркоманияга, алкоголизмге болгаш СПИД-ке удур каттышкан чөвүлелдин ээлчеглиг хуралы болган. Бо хуралды ТР-ниң Чазааның Даргазының оралакчызы Анатолий Дамба-Хуурак удурткан. Хүн айтырынынга 2009 чылдың 8 айларының иштинде өкпе аарынынга, ВИЧ-инфекцияга болгаш алкоголизмге удур кылып чоруткан ажылдарның түңнелин чугаалашкан. Чөвүлел хуралга ТР-ниң кадык-камгалал сайыды Шолбан Хоупа, ТР-ниң Өөредилге, эртем болгаш аныяктар политиказының яамызының эргелел начальниги Владимир Ооржак, Иштики херектер яамызының оралакчы сайыды Владимир Байкара болгаш өске-даа албан-дужаалдыглар киришкен.

Республиканың кадык-камгалалының сайыды Шолбан Хоупа бодунуң илеткелинге мындыг дыңнадыгны кылган.

— Өкпе аарынының талазы-биле бо чылдың 8 айларында чаа 404 кижиге учетка кирген. Ол дээрже эрткен чылдың бо үезинге деңнээрже, 0,8 хуу эвээш. Бо аарыгны өөскүтпес талазы-биле профилактик шинчилелдер 65 хуу чедир өскөн. Өкпе аарынының өзүлдөзү Барыын-Хемчик, Улуг-Хем, Танды, Тес-Хем кожууннарда бар. 100 муң чурттакчыга деңгей алыр болза, бо көргүзүг 4,5 хуу кудулаан бооп турар. Эрткен 8 айларның иштинде 165 кижиге өкпе аарындан чок болган. Мындыг байдал 8 кожууннарда көвүдээн. Республикада өкпе аарыглыг 2310 кижиге учетка турар. Бо аарыгга удур баш удур хемчег алыры-биле 121885 кижиге рентген-биле шинчээ. Республиканың туберкулезка удур диспансеринин улуг эмчизи Виктор Хайжоктуң чугаазы-биле алырга, өкпе аарынынга удур эң баштайгы дээштиг хемчег эки, сүүзүнүг чемненер бооп турар. Ынчалза-даа диспансерде аарыг улус хүнде чүгле 30 рубльден 100 рубльге чедир чемненер турары-аарыг кижиниң сегиинге

улуг-ла дуза бербейн турар. Республиканың өкпе аарынынга удур диспансер болур-чогуур ажылдарны кылып турар. Федералдыг программа езугаар противонамид, ПАСК деп чугула эмнер алдынган. Ниитизи-биле эрткен чылга деңнээрже, өкпе аарынының талазы-биле бүгү көргүзүглер барык дөмей бооп артпышаан.

2009 чылдың 8 айларының иштинде наркологтуг аарыглар талазы-биле 418 кижиге тодараттыглан. Наркология албанының ажылы шапкынчааны-биле өзүлдө бо чылын 10,4 хуу хөй болган. Эмнедип турар наркологтуг аарыглыг улус аразында байдал биезги хевээр: оларның 53 хуузу алкоголизм талазы-биле, 37,1 хуузу айыылдыг бөлүктен, 9,8 хуузу наркотиктерден хамаарылгалыг аарыг кижилер. Бай-Тайга, Барыын-Хемчик, Каа-Хем кожууннарда нарколог эмчилер бар, а Өвүр, Улуг-Хем, Кызыл кожууннарда нарколог-фельдшерлер ажылдап турар. Республиканың наркология диспансеринин ажылдакчылары тайылбыр-профилактика ажылдарын чорудуп, массалыг информация чепсектеринге дамчыдылгаларны, кадык амыдыралдың талазы-биле янзы-

бүрү акцияларны организастан.

Январь-август айларның иштинде арагадан аараан 261 кижини илереткен. Бо сан эрткен чылга деңнээрже, 16,3 хуу куду. Ук аарыг Барыын-Хемчик, Улуг-Хем кожууннарда, Ак-Довурак, Кызыл хоорайларда непертээн бооп турар. Бай-Тайга, Мөңгүн-Тайга, Тере-Хөл кожууннарда чаңгыс-даа кижиге бо аарыгдан аараан деп демдеглетимнээ. Ооң-биле чергелештир арагадан хораннанган улустун саны дүвүрөнчиг байдалда келген. 8 айлар иштинде арагадан болгаш техниктиг спирт холуксаалыг чүүлдер ишкенинден 89 кижиге амытынындан чарылган. Эрткен чылга деңнээрже, 13 кижиге хөй болганы ол. Бо улустун 90 хуузу бажыңыга арагалааш, чок болган.

ВИЧ-инфекция талазы-биле алырга, 48 кижиге ол халдавырлыг аарыг бар болган. Оларның 34-ү республика девискээринде чурттап турар. Чыл эгезинден тура ындыг аарыглыг 7 кижиге тодараттыглан. Бо аарыгның өзүлдөзү Барыын-Хемчик, Чөөн-Хемчик, Сүт-Хөл, Кызыл, Мөңгүн-Тайга кожууннарда демдеглеттинген.

Республикада байдал социал аарыглар талазы-биле дүвүрөнчиг бооп артпышаан. Барыын-Хемчик, Улуг-Хем, Каа-Хем кожуун чагыргаларының социал политика талазы-биле оралакчылары бо аарыглар талазы-биле кылып турар ажылдарын илеткээрнер. Олар колдуунда-ла дөмей: профилак-

тиктиг ажылдар, акциялар, культуруг болгаш спортчу хемчеглер-биле кызыгаарлаттыглан. Бир кол чылдагаан — чоннуң ажыл чок бооп турарында деп бодалын илереткеннер. Ынчалза-даа ТР-ниң Чазааның Даргазының оралакчызы Анатолий Дамба-Хуурак кавказ республикаларында ажыл чоктар бистерден хөй-даа болза, арагалаашкын чок бооп турар, ону канчаар тайылбырлаарыл деп айтырыгны удурткучуларга удур салган.

Наркомания, ВИЧ-инфекция, арагалаашкынның кол дөзү — арагалаашкында, кем-херек үүлгедишкенин кол-ла дөзү — базала арагалаашкында.

Хуралдың киржикчилери арагалаашкынны эвээжедирде албан черлеринин удурткучулары, хөй-ниити организациялары, чон дузасы-биле база күрүнениң арагалаашкында удур чаа доктаал-хоойлулары-биле чавырылдырып болур дээрзин чугаалаан. Ындыг ажылдың бирээзи Тыва Республиканың Чазаа 2008 чылдың сентябрьдан эгелеп, айның сөөлгү субботаын Кадыкшылга хүнү кылдыр чарлаан. База ол ышкаш РФ-тин Күрүне Думазынче арагалааш улусту, шаанда совет үеде дег, эмнедип чорудуптар дугайында санал киригген бооп турар.

РФ-тин Президентизи Дмитрий Медведев каш хонуктар бурунгаар Россияның келир үезинин дугайында тодаргай чугаалап тура, бир кол ажыл — арагалаашкынның

когун үзөр деп медеглээн.

Хурал киржикчилеринин чугаазы-биле алырга, Тывада сөөлгү чылдарда көвүдээн янзы-бүрү байырлалдар арагалаашкынның өөскүдүкчүзү болу берген. Чылдагаан бар-чокта-даа ону демдеглээр көвүдээн: уруг дою, баш хылбыктаары, класс доосканы, диплом алганы, ажылче киргени, чыл бүрүдө хар харлааны, куда-дой дээш, баар. Кудалар-биле таныжып келгенде, бажыңга сыңышпастан, кафелер, ресторанныр хөлөзилээр болу берген. Ооң кадында чон, кудалар мурнунга байыргаар, көөргөттинер езу тывылган. Кым хөй акша салырыл дээн чижеттиг. Ада-ие шак бо езузу-биле чаа өгленген аныяктарны багай чүвеге угадып эгелээн. Аныяк өг-бүлениң амыдыралы холунда алдын-мөңгүнүнде, эт-сөвинде эвес болгай.

Чер-черлеринин чагыргалары, хөй-ниити организациялары, чон боду арагалаашкынга удур дээштиг демисел чорутпас болза, байдал нарыыдаар. Республиканың Иштики херектер яамызының сайыдының оралакчызы Владимир Байкара дараазында саннарны адаан. Тываның чурттакчы чону 316 муң кижиге, оларның 129 муңу — бичии уруглар база хөй санныг пенсионерлерни кадыптарга, арагачылар саны көңүс хөй эвес. «Бо хире эвээш санныг арагалааш улусту канчап холга тудуп ап шыдавас бис» — деп, ол демдеглээн.

Маадыр-оол ХОВАЛЫГ.

МОНИТОРИНГ КОМИССИЯЗЫ ТУРГУСТУНГАН

Сентябрь 23-те Чазак Бажыңының хуралдаар залына ТР-ниң Чазааның Даргазының оралакчызы А.П.Дамба-Хуурак удурткан хуралына Тыва Республиканың харысалгазында турар эге болгаш ортумак профессионал өөредилге черлеринин ажылының мониторингин чорудары-биле республика комиссиязының дугайында чугаалашкан.

Тургустунган комиссия Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың социал-экономика-тиг хөгжүлдөзүнүн кол угланышкыныннарынга дүүштүр республиканың экономиказының ортумак болгаш узун хуусаалыг перспективаларына даянган, чаа ажылчын мергежилдер ажылдарын болгаш хереглел чок арткан мергежилдерни хаар талазы-биле сүмелер киригине база ол ышкаш, ТР-ниң эге ортумак профессионалдыг өөредилге черлеринин сайзырал оруктарының кол угланышкыныннарын айтып, сүме бээр болгаш баазалыг бүдүрүлгө черлерин тодардыр, өөредилге программаларын ажыл берикчилери-биле шүүштүргенин өөренип шинчилээр ажылды чорудуп турар.

Тыва Республикада бо хүннүн байдалы-биле алырга, эге болгаш ортумак профессионал өөредилге черлеринде 16974 кижиге хаара туттунган. Ооң иштинде хүндүсү салбырда өөренип турар 11898 кижиге бар. Оларның аразында эге про-

фессионал өөредилгеде 4616 кижиге (ниити студентилеринин 27,9 хуузу), а ортумак профессионал өөредилге черлеринде 5585 кижиге (32,9 хуу). ТываКУ-да 5256 кижиге (31 хуу) өөренип турар. РФ-тин профессионал өөредилге черлеринин Кызылда филиалдарында 1150 студент бар. Республиканың дашкаар профессионал өөредилге черлеринче тускай сорулга-биле 4014 кижиге өөренип кирген.

Профессионал өөредилгени республиканың девискээринде 122 өөредилге программалары-биле профессионал өөредилге черлеринде боттандырып турар.

Тургустунган комиссия республика бюджетинде профессионал өөредилге черлеринде көрдүнгөн сан-хөөнүн ажылгалының дээштин күштелдирер база тус чер девискээринде белеткеттинип турар кадрларның билинин шынарын илередир, рыноктуг чижилге үезинге дүүштүр белеткеттингенин шынарын үнелээр сорулгалыг. Ооң-биле чергелештир өөредилге

ажылында турар материал-техниктиг лаборатория баазанын сөөлгү үениң негелдезинге чүүл-дешкээр тодарадыр. Ол ышкаш удурткучу башкы кадрларның мергежилдин деңгели, оларның сандыг-саарылгалыг экономиканың негелдезинге дүүштүр чаа технологияны болгаш өөредилге программаларын чаартып ажылдап турарының байдалын тодарадыры-биле башкы кадрлар курлавырын сайзырадырынга немелде хемчеглерни өөренип көөрү база көрдүнүп турар.

Белеткеттинип турар мергежилдеринин угланышкыны рыноктуг негелдезинге дүүшкен турар ужурлуг. Бо хүнде республиканың эге профессионал өөредилге черлеринде болгаш күш-ажыл рыногунун хереглелинде ажылчын кадрларның белеткелинин деңгизүүрү хевээр арткан.

Республиканың профессионал училищелерин база дээди өөредилге черлерин сөөлгү чылдарда доосканнарның байдалы нарын болуп, оларның дооскан мергежилдин аайы-биле ажыл тып алыры берге айтырыг бооп турар. Май айда болган чөвүлел хуралга доозукчуларны ажыл-биле хандыраарының дугайында айтырыгны чугаалашкан. Ортумак тускай болгаш дээди эртемниг аныяктарга ажылчын олуттар тургузарынче кол кичээгейни угландырган.

Дооскан аныяк специалистеринин мергежилдин аайы-биле алган билини быжыг болуру чугула. Өөредилге черлеринин башкылары студент бүрүзүн эртем-билигже сонугураалын хаара тудуп, республиканың сайзырап хөгжүүрү олардан хамааржыр болганда, олче кичээгейни күштелдирер апаар.

Республикадан дашкаар черлерден специалистерни чалап, оларны ажыл-биле хандыраарының орнунга, боттарынының аныяк-өскөннүвисти тускай чугула мергежилдерге өөредип, специалистерни доостуруп алыр ужурлуг бис. Кожууннар, хоорайларны сайзырадыр күш-ажыл рыногунда эргежок чугула хереглелдинип турар кадрларны белеткээр — кол сорулга.

Бистиң республикавыстың профессионал училищелери повар, даараныкчы, кассир, бухгалтер дээш, өске-даа мергежилдиглерни доостуруп турар, ынчалза-даа оларның мергежилдин аайы-биле ажыл тып алыры берге байдалда. Ынчангаш профучилищелерин өөредип турар мергежилдерин эде көөрүнче кичээгейни салбышаан, специалистер херек бүдүрүлгелерге даянып, чедишпес тускай мергежилдерни белеткээринче сорулга салдыглан. Кадрлар белеткелинин талазы-биле ажылды күштелдирери чугула.

Валерия КОНГАР.

Хадың ортумак
школазында

Д.Л.ТИНМЕЙНИН
АДЫН
ТЫВЫСКАН

2009 чылдың сентябрь 26-да Бий-Хем кожуунун Хадың суурунун ортумак школазынга экономика эртемнеринин кандидаты, Россияның Журналистер эвилелинин кежигүнү, Тываның күрүне университетинин профессору, Кызылдың экономика болгаш эрге-хоойлу техникумунун директору, хөй-хөй номнарның автору Дозур-оол Лайзапович Тинмейнин адын тывыскаан байырлыг кежээ болган.

Анаа Дозур-оол Лайзапович Тинмейнин төрелдери, эш-өөрү, ук школага директорлап чораан Алдын-оол Сумбаевич Маады, чогаалчы Болат Бүрүневич Маады болгаш суурунун өске-даа хүндүлүг чурттакчылары чыылган.

Байырлалды школаның директору Надежда Ивановна Күжүгет сөс ап ажыткаш, келген аалчыларга өөрүп четтиргенин илереткен. Школаның аалчылары болгаш суурунун хоочуннары Дозур-оол Лайзаповичинин допчу намдарын өөреникчилерге таныштырып, оон дугайында солун сактыышкыннары чугаалап, кежээни солун, өөредилгиге кылдыр эрттиргеннер. Ол ышкаш школаның өөреникчилери аалчыларга боттарының байырлыг концертин көргүскеннер.

Д.Л. Тинмей база сөс алгаш, келген аалчыларга өөрүп четтиргенин илереткеш, школага белек кылдыр өңнүг телевизорну болгаш номнарны берген.

Бистиң корр.

РФ-тиң Күрүне Чөвүлелиниң 2007 чылдың июнь 29-та болган хуралының отчедунга хамаарыштыр РФ-тиң Президентизи В.В.Путинниң 2007 чылдың июль 13-те Донда-Ростов хоорайга №ПР-1293 КЧ “Албан черлериниң болгаш килдистерниң кол угланышкыннарын тодарадып, кем-херек үлгедиглерин болдурбазы-биле профилактика ажылының организастыг болгаш практиктиг хемчеглерин планнаары болгаш херек кырында боттандыраары” деп даалганың негелделерин салган болгаш Тыва Республиканың Чазаа ону амыдыралга боттандырып турарының дугайында МЕДЭЭ

Тыва Республиканың Чазаа бо даалганың негелделерин амыдыралга боттандыраары-биле республика иштинге кем-херек үлгедиглерин болдурбазы-биле профилактиктиг хемчеглерниң системазын тургускан, оларның кол сорулгазы — кем-херек үлгедиглерин болгаш өске-даа хоойлу-дүрүм хажыдышкыннарын болдурбазы, ок-чемзек аймааның хоойлуга дүүшпес эргилдезинге, наркоманияга, хоойлуга дүүшпес миграцияга, ада-иезиниң хайгааралы чок арткан назы четпэн уругларның чер кезип, тоярынга, терроризмге, экстремизмге болгаш өске-даа хоойлу-дүрүм үрээр чоруктарга удур демиселди күштелдирери бооп турар.

Кем-херек үлгедиглерин болдурбазы-биле профилактиктиг хемчеглериниң айтырыгларын харыылаар Тыва Республиканың Чазак Даргазының оралакчызының чаа эргедужаалын кириген, кем-херек үлгедиглерин болдурбазы-биле профилактика ажылын чорудар албаннарынның ниити ажил-чорудулгазын шүүштүрер тускай чаа килдис тургустунган, кем-херек үлгедиглерин болдурбазы-биле профилактика ажылын чорудар Тыва Республиканың Чазаның тускай чаа комиссиязы база ажилдап эгелээн.

Тыва Республиканың Чазаның 2008 чылдың август 22-де үнген “2008 чылдың бирги чартында кем-херек үлгедиглерин болдурбазы-биле профилактиктиг хемчеглерниң түңнелдериниң болгаш Тыва Республиканың девискээринде кем-херек үлгедиглерин болдурбазы-биле профилактика ажылының немелде хемчеглериниң дугайында” №488 доктаалы-биле Тыва Республиканың иштинге кем-херек үлгедиглеринге болгаш өске-даа хоойлу-дүрүм үрээшкыннеринге удур профилактика ажылын күштелдирер немелде хемчеглерниң планы хүлээп алдынган.

Республиканың Чазаның идекпейжи саналы-биле эрге-хоойлу камгалаар (“Тыва Республиканың иштинге административтиг угланышкыннар дугайында”, “Тыва Республиканың девискээринде тус черниң бот-башкарылган органнарының административтиг комиссияларының дугайында”, “Тыва Республиканың хамаатыларының хөй-ниитиниң корум-чурумун камгалаарына сырый киржилгезиниң дугайында”) хоойлулар-биле чергелештир Тыва Республиканың 2008 чылдың июль 7-де “Тыва Республиканың иштинге коррупцияга удур хемчеглер дугайында” №856 УХ-II хоойлу хүлээп алдынган. База ол ышкаш 2008 чылдың октябрь 1-де “Тыва Республиканың иштинге коррупцияга удур хемчеглерниң планын бадыйлаарының дугайында” №550 доктаалы, 2008 чылдың октябрь 2-де “Тыва Республиканың иштинге коррупцияга удур комиссияның дугайында” №221 айтышкынны хүлээп алган.

Эрге-хоойлу камгалаар хөй-ниитиниң тургузулганың хоойлу езугаар эрге-байдалын тодарадыры-биле Россия Федерациязының субъектилерниң эки үре-түңнелдиг болган дуржулганын ажыглавышаан, республика иштинге хамаатылары болгаш хөй-ниити организациалары корум-чурум камгалаарынче идекпейин болгаш сонугарлыг оттурары-биле тускай хемчеглер алдынган:

- 2008 чылдың апрель 22-де №754 УХ-II “2003 чылдың март 11-де “Тыва Республиканың иштинге хамаатыларының хөй-ниитиниң корум-чурумун камгалаарынче кириштирериниң дугайында” №204 УХ-I хоойлуга өскерилгелерни киристериниң дугайында” хоойлуну чаа өскерилгелер-биле катый хүлээп алган. Хөй-ниитиниң корум-чурумун камгалаары-биле хүлээнип алган хамаатыларга деткимче-макталдарның даңзын кириген, чижээлээрге, оларның күзелди-биле чыл санында-ла календарь аайы-биле төлевирлиг шөлээни бээр, ооң хуусаазын улусчу дружиналарның штавы болгаш коллективтиң керээзи-биле тодарадыр, ынчангаш хоойлу езугаар шөлээ эвээш дизе-ле, календарьлыг 3 хонуктан эвээш эвес болур ужурул.

- Тыва Республиканың Чазаның 2008 чылдың октябрь 22-де үндүрген №659 доктаалын хүлээп алган, ооң-биле улусчу дружиналар дугайында Дүрүмү бадыйлаан, чаңгыс аай хууда шынжылгаларны болгаш ылга-вырлыг им-демдектерлиг кедер идик-хеп аймаан тургускан, улусчу дружиналарны акша-хөренгиле хандырада муниципалдыг тургузулгаларның бюджетинде чарыгдалдарны аңгылап каан болур ужурул.

Бичии уругларның болгаш элээдилерниң корум-чурум үлгедир чоруктарын болдурбазы-биле профилактика ажылын сырый чо-

рудар иштики херектер органнарының назы четпэн уругларның херектерин сайгарар инспекторларны өөредилге черлеринге (школа-ларга) быжыглаар ажылды кылдып, оларның методиктиг хандырылганын боттандырып эгелээн. 2009 чылдың январь 1-ден эгелеп ТР-ниң ИХЯ-ның хөй-ниитиниң корум-чурумун камгалаар милицияның штадынче немей назы четпэннер инспекцияның 10 школа инспекторун кириген, оларны бо чылын ниитизи-биле 5 млн.675 муң рубль-биле хандыраары көрдүнгөн.

Кызыл хоорайның кудумчуларының оруктарына шимчээшкынниң айыыл чок чоруктуң хандырылганын күштелдирери-биле Тыва Республиканың Чазаның 2008 чылдың декабрь 1-де үндүрген “ТР-ниң ИХЯ-ның ОШАЧКИ эргелелиниң составының штадынче немелде орук-хайгыыл инспекторларын киригериниң дугайында” №708 доктаалын хүлээп алган. 2009 чылдың январь 1-ден эгелеп Кызыл хоорайга 7 орук-хайгыыл инспекторун ажилдадып эгелээн, оларны тудары-биле бо чылын 4 млн. 116 муң рубльди чарыыры көрдүнгөн.

Кем-херек үлгедир болгаш корум-чурум үрээр чоруктарга, наркоманияга болгаш оларның хоойлуга дүүшпес эргилдезинге удур демисел чорудар, орук шимчээшкынниң айыыл чок чоруктуң камгалаары-биле республика чергелиг тускай сорулгалыг дараазында программалар хүлээп алдынган:

- “2008-2012 чылдарда Тыва Республикага кем-херек үлгедир болгаш өске-даа хоойлу-дүрүм хажыдар чоруктарга удур профилактика ажылы”;

- “2009-2012 чылдарда эрге-хоойлу үрер, наркотиктерни ажыглаары болгаш оларны садып-саарар чоруктарга удур профилактика ажылының комплекстиг хемчеглери” болгаш ол программаны күүседирде, ниити сан-хөө чарыгдалдары-биле катый;

- “Тыва Республиканың девискээринге 2009-2012 чылдарда орук шимчээшкынниң айыыл чок чоруктуң хандырылганын бедидери”;

- “Тываның уруглары 2009 – 2012 чылдарда”;

2009 чылда бо программаны күүседире-биле республиканың бюджетинден 43507 муң рубльди көргөн.

- “2009 – 2010 чылдарда наркотиктерни ажыглаарына болгаш оларның хоойлу-дүрүмге дүүшпес эргилдезинге удур демисел чорудар комплекстиг хемчеглери” республика чергелиг тускай сорулгалыг программага 23370 муң рубль көрдүнгөн;

- “Тываның уруглары 2009-2012 чылдарда” республика чергелиг тускай сорулгалыг программа-биле 4910 муң рубль көрдүнгөн;

- “2009 – 2012 чылдарда Тыва Республиканың иштинге орук шимчээшкынниң айыыл чок чоруктуң бедидери-биле” республика чергелиг тускай программа-биле 7727 муң рубль аңгылаттынган;

- “2008 – 2012 чылдарда Тыва Республиканың иштинге кем-херек үлгедиглерин болгаш эрге-хоойлу хажыдышкыннарын болдурбазы-биле профилактика ажылы” программа-биле 7500 муң рубльди аңгылаан.

2008 чылга деңнээрге, 2009 чылда хөй-ниитиниң айыыл чок чоруктуң камгалаар милицияны тудары-биле бюджетте 70 млн. ажыг рубльди аңгылаан болгаш 2010, 2011 чылдарда ооң сан-хөө-биле хандырылганын 30 болгаш 20 хуу улгаттырган.

Кадык-чаагай амыдыралды чон ортузунга негелдире-биле Тыва Республиканың Чазаа 2008 чылдың сентябрь 26-да “Тыва Республиканың иштинге Кадык-чаагай амыдыралдың хунун киригериниң дугайында” №547 доктаалды хүлээп алган. Шупту кожуннарда шак ындыг доктаалдарны тус-тузунда тус черлер хүлээп алган болгаш ындыг хуннерде арага аймаан садарын кызыгаарлаан, хөй-ниитиге спортчу болгаш массалыг хемчеглерниң планнарын тургускан.

Тыва Республиканың Чазаның 2009 чылдың сентябрь 2-де “Тыва Республиканың девискээринге арага продукциязынга лицензия бээр талазы-биле ТР-ниң Чазаның 2006 чылдың июнь 21-де бадыйлаан №788 доктаалы-биле Чурумунга өскерилгелерни киригериниң дугайында” №419 доктаал хүлээп алдынган, ук доктаал-биле 15 хуу күштүг этил спирттиг арага продукциязын республика иштинге 10 шактан 23 шакка чедир садарын чурумчуткан, а дыштаныр хуннерде ону садарын хоруп каан.

Тыва Республиканың Чазаа болгаш Кызыл хоорайның чагыргазы найысылалга эзириктер сергедир эмчи черин демнежип тургаш тударына дугуржулга кылдынган, ону амыдыралга боттандыраары-биле 20 млн. рубль көрдүнгөн, 10 млн. рубльди Чазак, а өске 10 млн. рубльди хоорай чагыргазы боттарының бюджетинден үндүрерин чугаалашкан.

2009 чылдың август айда чоруткан тендер садыглаашкыннарынның түңнели-биле тудугну кылыр эргени “Жилье” ХКН алган, тудугсуурнуң ажил-херээ шуудап эгелээн.

Республикада 17 муниципалдыг тургузулгарда 2009 – 2012 чылдарда кем-херек үлгедиглерин болдурбазы-биле профилактика ажылына хамаарыштыр тускай сорулгалыг программаларны база хүлээп алган. Ниитизи-биле 31 млн. рубльге тус черниң чагырга даргаларының бо айтырыгларны харыылаар оралакчыларны азы хүлээлгени күүседир кижилерни хаара туткан болгаш профилактика чөвүлелдери тургустунган.

Кем-херек үлгедиглерин болдурбазы-биле ведомстволар аразында 67 комиссия тургустунган, оларның аразында: республика чергелиг 1 комиссия, хоорайның район чергелиг 5, көдээ черлерде муниципалдыг тургузулгарда 61 (16 кожуун болгаш 45 суур чергелиг) ажилдап турар.

2009 чылда корум-чурум үлгедиглерин болдурбазы-биле профилактика ажылына хамаарыштыр Тыва Республиканың Чазак комиссиязы аңгы-аңгы 3 хуралды база эрттирген.

Тыва Республиканың Чазаның 2009 чылдың март 3-те №77 доктаалы-биле “2009 – 2011 чылдарда Тыва Республиканың иштинге социал өскүс болгаш чедимче чок өг-бүлелерниң санын кызырар талазы-биле профилактика ажылы” республиканың комплекстиг программаны бадыйлаан.

Тыва Республиканың Чазаның 2009 чылдың июнь 16-да №322 доктаалы-биле “2009-2012 чылдарда Тыва Республиканың иштинге кем-херек үлгедиглерин болдурбазы-биле профилактика ажылы” республика чергелиг тускай сорулгалыг программасы-биле “Айыыл чок хоорай” аппарат-комплексти болгаш видео-биле хайгаарал дериглерин ажыглаары көрдүнгөн, ону боттандырада республиканың бюджетинден 3 млн. рубльди үндүрер.

Россия Федерациязының Күрүне чөвүлелиниң 2009 чылдың февраль 11-де болган президиумунуң хуралына Россия Федерациязының Президентизиниң берген даалгаларының № Пр-444 даңзызының 4-кү пунктузун күүседире-биле, хосталгазын казыдып шииттирип чораан хамаатыларның келдерелиниң дугайында “2009 – 2012 чылдарда Тыва Республиканың иштинге хосталгазын казыдып шииттирип чораан хамаатыларның социал келдерелиниң дугайында” республиканың тускай сорулгалыг программаның төлевилелин ажилдап кылган болгаш Тыва Республиканың Чазаның сайгарылганынче бо чылдың июль айда кириген. Ук программаның хемчеглерин амыдыралга боттандырада 3881,4 муң рубльди аңгылаар.

Тыва Республиканың Чазаа республика чергелиг улуг байырлыг хемчеглер болурунун бетинде муниципалдыг тургузулгалар чагырыкчылары-биле селектор хуралдарын эрттирери чаңыл апарган. Чижээ, чоокта чаа сентябрь 1 — Билиглер хунунун бүдүзүндө ТР-ниң Чазак Даргазының эрттирген селектор хуралы база дээштиг болган, ол хун сентябрь бирниң хунунда хөй-ниитиниң корум-чурум, хамаатыларның айыыл чок чорук эки деңнелде камгалаттынган, кандыг-бир онза кем-херек үлгедиглери демдеглеттинмээн.

2009 чылда Тыва Республиканың Чазаа Соңгу-Кавказ регионда узун хуусаа-биле сургакчылап турар ТР-ниң ИХЯ-ның ажылдакчыларының өг-бүлелеринге чылда чаңгыс катап материалдыг дуза-деткимче чедирер 3 доктаалды хүлээп алган. Оларның дузазы-биле 155 муң түңнүг акша-хөренгени ук өг-бүлелерге үндүрүп берген.

Бо чылдың январь – август айларында республиканың девискээринге кем-херек үлгедир чоруктар 11,5 хуу (4971-4404 кем-херек) кызырылып турар.

Республиканың бүгү кожууннарында болгаш Кызылда кем-херек үлгедиглери кызырылып турар-даа болза, Эринде (105-99, өзүлдө 6,0%) болгаш Өвүр кожуунда (69-68, өзүлдө 1,4 хуу) бооп турар.

2009 чылдың январь – август айларда рес-

публикага аар болгаш онза аар кем-херек үлгедиглери 14,8 хуу эвээжээн, ол ышкаш өлүрүшкүн — 22,3 хуу, күштээшкүн — 52,7 хуу, дээрбедээшкүн — 16,7 хуу, кижиге кара өжегерээн аар кемдээшкүн чедиргениннен ооң амы-тынындан чарлыры — 20,7 хуу болган.

Өске кижиниң өнчүзүн оорлаар чоруктар 12,9 хуу кызырылган (1108 – 987 оор херек), мал оорлаар чоруктар 9,9 хуу кызырылган (212 – 191 херек), бажың-балгат болгаш квартира оорлаары 19,5 хуу (194 – 156), автомашина оорлаары — 48,5 хуу (35 – 18 херек).

Ынчалза-даа бо кем-херектерден аңгыда, кижини үптээр чоруктарның көвүдээнинден корум-чурумунун байдалы элээн нарын бооп артпышаан хевээр. Эрткен чылын 52 үптээшкүн болган болза, бо чылын 55 херек тодарттынган, соок болгаш өске-даа ок-чемзек аймаан ажыглап тургаш, кижини үптээр чоруктар эрткен чылын 10 турган болза, бо чылын 13 кем-херек үлгедиги бүртүктетинген.

2009 чылдың 8 айының дургузунда элээдилер аразына кем-херек үлгедир чоруктарның саны 17 хуу эвээжээн деп болур. Эрткен чылын 283 кем-херек үлгедиги илереттинген болза, бо чылын 235 корум-чурум үрээшкيني тодарттынган. Бо категорияның аар болгаш онза аар кем-херек үлгедиглери 37,5 хуу, кижиниң кадыгына кемдээшкүн чедирер чоруктар 35,3 хуу кызырылган, үптээшкыннер 30,7 хуу, дээрбечи кем-херек үлгедиглери 2 катап кызырылган (53 – 28). Ынчалза-даа өске кижиниң өнчүзүн оорлаар чоруктарның саны 10,5 хуу көвүдээн (94 – 99 кем-херек), мал оорлаары 55,5 хуу өскөн, эрткен чылын 9 таварылга болган болза, бо чылын 14 үлгедиг илереттинген.

Кудумчуларда болуп турар кем-херек үлгедиглери-биле нарын байдалды чавырылдырып, холга алган деп болур. Хөй-ниитиниң черлеринге бо чылдың 8 айының дургузунда 565 кем-херек (-16,3 хуу), ол ышкаш кудумчуларга — 399 (-16,7 хуу) илереттинген.

Өг-бүлөгө болган кем-херек үлгедигишкыннери 23,0 хуу эвээжээн. Эрткен чылын 1034 кем-херек илереттинген болза, бо чылын оларның саны 794 болган. Шак ындыг үлгедиглериниң 3 дугаары-ла эзирик байдал-биле кылдынганы тодарттынган.

Экономиктиг кем-херек үлгедиглери бо чылын 661 болган, эрткен чылгы көргүзүлгелер-биле деңнээрге, олар 10,6 хуу кызырылган.

Наркотиктер-биле холбашкан. 457 кем-херек үлгедиглери элээн өзүлдиги бооп турар. Аар болгаш онза аар херектер 13 хуу (156), улуг хемчээлдиг 310, онза улуг хемчээлдиг 139, наркотиктерни саткан-саарган таварылгалар-биле 42 кем-херек илереттинген.

Ол-ла үениң дургузунда этил спирттин хоойлуга дүүшпес эргилдеден уштуп-хавырганы-биле холбашкан 47 кем-херек илереттинген, 39 кеземче херээш оттургаш, судче дамчыткан. Мындыг хевирлиг кем-херек үлгедиглери элээн эвээжээн бооп турар. Эргилдеден 779,6 декалитр спирт холумактыг суук бүдүмелди хавырган.

2009 чылдың 8 айының дургузунда уругларның киржилгези-биле 32 орук озал-ондаа болган, аңаа 8 назы четпэн уруг амы-тынындан чарылган, 31 кижиге кемдээн.

Республиканың иштинде ниити оперативтиг байдалды сайгарып көөргө, кем-херек үлгедигишкыннери-биле демисел чорудуп турар яамылар, ведомстволар болгаш тус черниң бот-башкарылга черлери элээн шыңгыы ажылдааны көскү бооп турар.

Ынчалза-даа бо бүгү кылдынып турар ажил-херектерниң ам-даа чедимчелиг эвезин, салдынган сорулгаларның негелделеринге дүүшпейн турарын айтыр апар. Кем-херек үлгедиглериниң хөй-ниитиге айыылдын чамдык удуртукчуларын болгаш чурттакчы кижиге бүрүзүнүн ам-даа чедир бода-вайн турар сагыш-сеткилин, хөй-ниитиниң корум-чурумун тудар, кем-херек үлгедиглеринге удур демисел чорудуп турар милицияның, хөй-ниитиниң, чурттакчы чонун мөөңнеттинген күжү-биле алдынып турар хемчеглер чогуур деңнелге чедир күүсетинмейн турарын барымдаалааш, кем-херек үлгедиглерин болдурбазы-биле профилактика ажылына кирип турар бүгү субъектилерниң планнаттынган ажылына бар күжүн мөөңнөп, оон-даа артык сырый харылзаа-биле ажилдап, хөй-ниитиниң болгаш хамааты кижиге бүрүзүнүн айыыл чок амыдырап-чурттаарын хандыраары амгы үениң кол сорулгазы кылдыр чугулалаан.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДАРГАЗЫНЫҢ ЧАРЛЫ

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының

Канцеляриязының структуразын өскертириниң дугайында

«Тыва Республиканың Чазаның Даргазының дугайында» Тыва Республиканың Конституция хоойлузунун 7 чүүлүнүн дөрткү кезээн удуртукка болдуруп, Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Канцеляриязының структуразын эпиг тургузар сорулга-биле **доктаадырым болза:**

1. Дүжүр:

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының парлалга албанын;

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының контроль-аналитика эргелелин;

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Канцеляриязының тускай документалдыг харылзаа килдизин;

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Канцеляриязының хоойлу-дүрүм үрээр чоруктун профилактиказының субъектилериниң ажил-чорудулгазын дүүштүрер талазы-биле килдизин хүлээлгезин Тыва Республиканың Чазаның Даргазының чанында хөй-ниитиниң айыыл чок чоруунун чөвүлелиниң секретариатынче дамчыдып бээр;

Тыва Республиканың Чазаның Аппаратының информацияның камгалалы болгаш күрүне чажыды килдизиниң хүлээлгезин Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Канцеляриязынче дамчыдып бээр;

2. Информацияның камгалалы болгаш күрүне чажыды килдизиниң оларны тударының чогуур саң-хөө болгаш материалдыг чарыгдалы-биле кады бо Чарлыктын 1 пунктузунга дүүштүр дүжүрген Тыва Республиканың күрүнениң хамааты албан-хаакчыларының 2 единицанын Тыва Республиканың Чазаның Аппаратындан Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Канцеляриязынче дамчыдып бээр.

3. Оларны тударының чогуур саң-хөө болгаш материалдыг чарыгдалы-биле кады Тыва Республиканың күрүнениң хамааты албан-хаакчыларының 2 единицанын Тыва Республиканың Культура болгаш информация политиказының яамызындан Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Канцеляриязынче дамчыдып бээр.

4. Оларны тударының чогуур саң-хөө болгаш материалдыг чарыгдалы-биле кады Тыва Республиканың күрүнениң хамааты албан-хаакчыларының 2 единицанын Тыва Республиканың Саң-хөө яамызындан Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Канцеляриязынче дамчыдып бээр.

5. Тыва Республиканың Саң-хөө яамызы чогуур штаттыг единицаларны дамчыдып бергени-биле холбаштыр Тыва Республиканың Чазаның Аппаратын, Тыва Республиканың Культура болгаш информация политиказының яамызын, Тыва Республиканың Саң-хөө яамызының болгаш Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Канцеляриязының чарыгдалдар сметазына чогуур өскерилгелерни кириер.

6. Тыва Республиканың Чазаның Даргазының 2008 чылдың июнь 3-те «2008 чылда Тыва Республиканың күсөкчи эрге-чагырга органнарының аппараттарының эң үстүкү санын бадылаарының дугайында» №90 Чарлы-биле бадылаан («Тувинская правда», 2008 чыл, июнь 5, сентябрь 18, октябрь 18, октябрь 23, 2009 чыл, август 27, «Шын», 2008 чыл, октябрь 21, 2009 чыл, август 31) Тыва Республиканың күсөкчи эрге-чагырга органнарының аппараттарының эң үстүкү санына дараазында өскерилгелерни кириер:

1) «Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Канцеляриязы» деп одуруга:

а) 2 графада «66» деп саны «72» деп сан-биле солур;

б) 3 графада «66» деп саны «72» деп сан-биле солур;

2) «Тыва Республиканың Чазаның Аппараты» деп одуруга:

а) 2 графада «66» деп саны «64» деп сан-биле солур;

б) 3 графада «66» деп саны «64» деп сан-биле солур;

3) «Тыва Республиканың Культура болгаш информация политиказының яамызы» деп одуруга:

а) 2 графада «21» деп саны «19» деп сан-биле солур;

б) 3 графада «17» деп саны «15» деп сан-биле солур;

4) «Тыва Республиканың Саң-хөө яамызы» деп одуруга:

а) 2 графада «75» деп саны «73» деп сан-биле солур;

б) 3 графада «65» деп саны «63» деп сан-биле солур;

7. Тыва Республиканың Чазаның Дарга-

зының Канцеляриязының структуразын:

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының хамааты ниитилелдин институттары-биле кады ажилдаар болгаш девискээр политиказының эргелелин;

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының хөй-ниитиниң байдалы болгаш социал анализтиң база мониторинг, информация политиказының эргелелин;

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының чөвүлекчилериниң болгаш дузалакчыларының аппарадын;

херек эмгелелин болгаш контроль килдизин;

тускай документалдыг харылзааның болгаш күрүне чажыдының килдизин;

информация-техниктиг хандырылга килдизин тургузар.

8. Тыва Республиканың Чазаның Даргазының 2007 чылдың май 5-те «Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Канцеляриязының дугайында» № 81 Чарлыкка («Тувинская правда», 2007 чыл, май 15, июль 26, октябрь 2, 2008 чыл, февраль 5, апрель 15, сентябрь 16, 2009 чыл, февраль 17; «Шын», 2007 чыл, май 17, 2008 чыл, апрель 15, сентябрь 13, 2009 чыл, март 14) дараазында өскерилгелерни кириер:

1) Чарлыкта:

а) 2 пунктуга дараазында редакцияны кириер:

«2. Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Канцеляриязының составына Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Канцеляриязының Удуртукчузу, Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Канцеляриязының удуртукчунун бирги оралакчызы — Тыва Республиканың Чазаның Даргазының секретариатының удуртукчузу, Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Канцеляриязының удуртукчунун оралакчызы — Тыва Республиканың Чазаның Даргазының хамааты ниитилелдин институттары-биле кады ажилдаар болгаш девискээр политиказының эргелелинчи начальниги, Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Канцеляриязының удуртукчунун оралакчызы — Тыва Республиканың Чазаның Даргазының кадрлар политиказының болгаш күрүне албанының эргелелинчи начальниги, Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Канцеляриязының удуртукчунун оралакчызы — Тыва Республиканың Чазаның Даргазының хөй-ниитиниң байдалы болгаш социал анализтиң база мониторинг информация политиказының эргелелинчи начальниги, Тыва Республиканың Чазаның Даргазының бүрүн эргелиг төлээлери, Тыва Республиканың Чазаның Даргазының чөвүлекчилери болгаш дузалакчылары, Тыва Республиканың Чазаның Даргазының протоколунун удуртукчузу, а ол ышкаш дараазында структурлуг кезектерни:

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының хамааты ниитилелдин институттары-биле кады ажилдаар болгаш девискээр политиказының эргелелин;

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының кадрлар политиказы болгаш күрүне албанының эргелелин;

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының хөй-ниитиниң байдалы болгаш социал анализтиң база мониторинг, информация политиказының эргелелин;

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының секретариаты;

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының чөвүлекчилер болгаш дузалакчылар аппарады;

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының чанында Хөй-ниитиниң айыыл чок чорук чөвүлелиниң секретариаты;

херек эмгелели болгаш контроль килдизин;

тускай документалдыг харылзааның болгаш күрүне чажыдының килдизин;

саң-хөө, бухгалтер учедунун болгаш отчедунун килдизин;

информация-техниктиг хандырылга килдизин тургузунар.»;

б) 3 пунктуга дараазында редакцияны кириер:

«3. Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Канцеляриязының удуртукчузу, Тыва Республиканың Чазаның Даргазының бүрүн эргелиг төлээлери, Тыва Республиканың Чазаның Даргазының чөвүлекчилери болгаш дузалакчылары, Тыва Республиканың Чазаның Даргазының хамааты ниитилелдин институттары-биле кады ажилдаар болгаш девискээр политиказының эргелели, Тыва Республиканың Чазаның Даргазының

кадрлар политиказы болгаш күрүне албанының эргелели, Тыва Республиканың Чазаның Даргазының хөй-ниитиниң байдалы болгаш социал анализтиң, мониторинг, информация политиказының эргелели, Тыва Республиканың Чазаның Даргазының секретариаты, Тыва Республиканың Чазаның Даргазының чанында Хөй-ниитиниң айыыл чок чоруунун чөвүлелиниң секретариаты Тыва Республиканың Чазаның Даргазынга дорт чагыртыр кылдыр тургузар.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Канцеляриязының удуртукчузу Тыва Республиканың Чазаның Даргазының бүрүн эргелиг төлээлери, Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Канцеляриязының структуралыг кезектериниң ажил-чорудулгазын оперативтиг удуртуун дүүштүрер болгаш боттандырыр.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының чөвүлекчилери болгаш Тыва Республиканың Чазаның Даргазының дузалакчылары Тыва Республиканың Чазаның Даргазының чөвүлекчилер болгаш дузалакчылар аппарадын тургузар. Тыва Республиканың Чазаның Даргазының чөвүлекчилер болгаш дузалакчылар аппарадының ажил-чорудулгазын оперативтиг удуртуун Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Канцеляриязының удуртукчунун бирги оралакчызы — Тыва Республиканың Чазаның Даргазының секретариатының удуртукчузу боттандырыр.»;

в) 4 пунктуга «66» деп саны «72» деп сан-биле солур;

2) капсырылгага дүүштүр чаа редакцияны «Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Канцеляриязының структуразын» кириер.

9. Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Канцеляриязы, Тыва Республиканың Чазаның Аппараты, Тыва Республиканың Культура болгаш информация политика-

зының яамызы, Тыва Республиканың Саң-хөө яамызы;

бо Чарлыктан үнүп турар эргежок чугула организастыг-штат хемчеглерни ап чорудар; бо Чарлыкка дүүштүр хоойлу-дүрүм актыларын чурумчудар талазы-биле саналдарны кириер.

10. Күжүн чидирген деп санаар:

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының 2008 чылдың сентябрь 10-да «Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Канцеляриязының дугайында» Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Чарлыгына өскерилгелерни кириериниң дугайында» № 205 Чарлыгының («Тувинская правда», 2008 чыл, сентябрь 16; «Шын», 2008 чыл, сентябрь 13) 1 болгаш 3 пункттарын;

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының 2008 чылдың апрель 9-та «Тыва Республиканың Чазаның Даргазының чанында Хөй-ниитиниң айыыл чок чоруунун чөвүлелиниң секретариатының дугайында» № 50 Чарлыгының («Тувинская правда», 2008 чыл, апрель 15; «Шын», 2008 чыл, апрель 15) 5 пунктунун адаанда «б» пунктун;

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының 2008 чылдың август 6-да «Тыва Республиканың Чазаның Даргазының чанында Хөй-ниитиниң айыыл чок чоруунун чөвүлелиниң секретариатының дугайында» №174 Чарлыгының 3 пунктун;

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының 2007 чылдың июль 24-те «Тыва Республиканың Чазаның Даргазының контроль-аналитиктиг эргелелин тургузарының дугайында» № 124 Чарлыгының («Тувинская правда», 2007 чыл, июль 26) 1 пунктун.

11. Бо Чарлык албан езузу-биле парлаан хүнүнден күштүг болуп кирер.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай

2009 чылдың сентябрь 11 № 207.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының 2009 чылдың сентябрь 11-де № 207 Чарлыгына капсырылга

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Канцеляриязының структуразы

1. Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Канцеляриязының удуртукчузу — 1 ед.

2. Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Канцеляриязының удуртукчунун бирги оралакчызы — Тыва Республиканың Чазаның Даргазының секретариатының удуртукчузу — 1 ед.

3. Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Канцеляриязының удуртукчунун оралакчызы — Тыва Республиканың Чазаның Даргазының хамааты ниитилелдин институттары-биле кады ажилдаар болгаш девискээр политиказының эргелели — 1 ед.

4. Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Канцеляриязының удуртукчунун оралакчызы — Тыва Республиканың Чазаның Даргазының кадрлар политиказы болгаш күрүне албанының эргелелинчи начальниги — 1 ед.

5. Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Канцеляриязының удуртукчунун оралакчызы — Тыва Республиканың Чазаның Даргазының хөй-ниитиниң байдалы, социал анализтиң база мониторинг, информация политиказының эргелелинчи начальниги — 1 ед.

6. Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Тыва Республиканың Улуг Хура-лында бүрүн эргелиг төлээзи — 1 ед.

7. Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Тыва Республиканың Дээди судунда болгаш Тыва Республиканың Конституция судунда бүрүн эргелиг төлээзи — 1 ед.

8. Тыва Республиканың Чазаның Даргазының секретариаты

секретариаттың удуртукчунун оралакчызы — 1 ед.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының протоколунун удуртукчузу — 1 ед.

килдис начальниги — 2 ед.

кол специалистер — 3 ед.

Шупту: 7 ед.

9. Тыва Республиканың Чазаның Даргазының чөвүлекчилериниң болгаш дузалакчыларының аппарады

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының чөвүлекчилери — 2 ед.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының дузалакчылары — 3 ед.

кол специалист — 1 ед.

Шупту: 6 ед.

10. Тыва Республиканың Чазаның Даргазының хамааты ниитилел институттары-биле кады ажилдаар болгаш девискээр политиказының эргелели

эргелелдин начальнигиниң оралакчызы — 1 ед.

килдис начальниги — 2 ед.

килдис начальнигиниң оралакчылары (ко-жууннарда Тыва Республиканың Чазаның Даргазының төлээлери) — 17 ед.

кол специалистер — 2 ед.

Шупту: 22 ед.

11. Тыва Республиканың Чазаның Даргазының кадрлар политиказы болгаш күрүне албанының эргелели

эргелелдин начальнигиниң оралакчызы — 1 ед.

килдис начальниги — 2 ед.

кол специалистер — 2 ед.

Шупту: 5 ед.

12. Тыва Республиканың Чазаның Даргазының хөй-ниитиниң байдалы болгаш социал анализтиң база мониторинг, информация политиказының эргелели

эргелелдин начальнигиниң оралакчызы — 1 ед.

килдис начальниги — 1 ед.

килдис начальнигиниң оралакчызы — 2 ед.

кол специалистер — 3 ед.

Шупту: 7 ед.

13. Тыва Республиканың Чазаның Даргазының чанында Хөй-ниитиниң айыыл чок чоруунун чөвүлелиниң секретариаты

Хөй-ниитиниң айыыл чок чоруунун чөвүлелиниң секретары — 1 ед.

Хөй-ниитиниң айыыл чок чоруунун чөвүлелиниң секретариатының удуртукчузу — 1 ед.

килдис начальнигиниң оралакчызы — 2 ед.

кол специалист — 1 ед.

Шупту: 5 ед.

14. Херек эмгелели болгаш контроль килдизи

килдис начальниги — 1 ед.

килдис начальнигиниң оралакчызы — 1 ед.

кол специалистер — 2 ед.

Шупту: 4 ед.

15. Бухгалтер учедунун болгаш отчедунун килдизи

килдис начальниги — 1 ед.

килдис начальнигиниң оралакчызы — 1 ед.

кол специалист — 1 ед.

Шупту: 3 ед.

17. Информация-техниктиг хандырылга килдизи:

килдис начальниги — 1 ед.

кол специалист — 2 ед.

Шупту: 3 ед.

Түңү: 72.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

Тыва Республиканың Чазаның чамдык актыларынга өскерилгелерни кириер болгаш Тыва Республиканың Чазаның чамдык доктаалдарын күжүн чидирген деп санаарының дугайында

2009 чылдың май 5 №197 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Чазаның дараа-зында актыларынга өскерилгелерни кириер:

1) «Тыва Республиканың Юстиция херектерининг талазы-биле яамының болгаш ооң структуразының дугайында Дүрүмү бадылаар дугайында» Тыва Республиканың Чазаның 2008 чылдың октябрь 6-да №582 доктаалы-биле бадылаан Тыва Республиканың Юстиция херектерининг талазы-биле Дүрүмүнүн 4 пунктузунда:

а) 7 пункт адаанда «ол ышкаш адвокат дузазын чедирер» деп сөстөрни уштуп кааптар;

б) 11 пункт адаанда «Төп соңгулда» деп сөстөрни «Соңгулда» деп сөс-биле солур;

в) 12 пункт адаанда «Төп соңгулда» деп сөстөрни «Соңгулда» деп сөс-биле солур;

2) «Тыва Республиканың республика ужур-дузалыг күрүнениң бойдус заказнигининг дугайында» дүрүмнерни бадылаар дугайында» Тыва Республиканың Чазаның 2008 чылдың май 31-де №336 доктаалында:

а) Тыва Республиканың республика ужур-дузалыг «Аянгагы» күрүнениң бойдус заказнигининг дугайында Дүрүмде:

II кезектин 2 пунктузунун сески абза-зында «бойдус» деп сөстү уштуп кааптар;

VI кезектин 7 пунктузунда «бойдус» деп сөстү уштуп кааптар;

б) Тыва Республиканың республика ужур-дузалыг «Балгазын» күрүнениң бойдус заказнигининг дугайында Дүрүмде:

II кезектин 2 пунктузунун сески абза-зында «бойдус» деп сөстү уштуп кааптар;

VI кезектин 7 пунктузунда «бойдус» деп сөстү уштуп кааптар;

в) Тыва Республиканың республика ужур-дузалыг «Дерзиг» күрүнениң бойдус заказнигининг дугайында Дүрүмде:

II кезектин 2 пунктузунун сески абза-зында «бойдус» деп сөстү уштуп кааптар;

VI кезектин 7 пунктузунда «бойдус» деп сөстү уштуп кааптар;

г) Тыва Республиканың республика ужур-дузалыг «Дүрген» күрүнениң бойдус заказнигининг дугайында Дүрүмде:

II кезектин 2 пунктузунун сески абза-зында «бойдус» деп сөстү уштуп кааптар;

VI кезектин 7 пунктузунда «бойдус» деп сөстү уштуп кааптар;

д) Тыва Республиканың республика ужур-дузалыг «Каык» күрүнениң бойдус заказнигининг дугайында Дүрүмде:

II кезектин 2 пунктузунун сески абза-зында «бойдус» деп сөстү уштуп кааптар;

VI кезектин 7 пунктузунда «бойдус» деп сөстү уштуп кааптар;

е) Тыва Республиканың республика ужур-дузалыг «Ондум» күрүнениң бойдус заказнигининг дугайында Дүрүмде:

II кезектин 2 пунктузунун сески абза-зында «бойдус» деп сөстү уштуп кааптар;

VI кезектин 7 пунктузунда «бойдус» деп сөстү уштуп кааптар;

ж) Тыва Республиканың республика ужур-дузалыг «Сүт-Хөл» күрүнениң бойдус заказнигининг дугайында Дүрүмде:

II кезектин 2 пунктузунун сески абза-зында «бойдус» деп сөстү уштуп кааптар;

VI кезектин 7 пунктузунда «бойдус» деп сөстү уштуп кааптар;

з) Тыва Республиканың республика ужур-дузалыг «Тайга» күрүнениң бойдус заказнигининг дугайында Дүрүмде:

II кезектин 2 пунктузунун сески абза-зында «бойдус» деп сөстү уштуп кааптар;

VI кезектин 7 пунктузунда «бойдус» деп сөстү уштуп кааптар;

и) Тыва Республиканың республика ужур-дузалыг «Таспы» күрүнениң бойдус заказнигининг дугайында Дүрүмде:

II кезектин 2 пунктузунун сески абза-зында «бойдус» деп сөстү уштуп кааптар;

VI кезектин 7 пунктузунда «бойдус» деп сөстү уштуп кааптар;

к) Тыва Республиканың республика ужур-дузалыг «Уш-Белдир» күрүнениң бойдус заказнигининг дугайында Дүрүмде:

II кезектин 2 пунктузунун сески абза-зында «бойдус» деп сөстү уштуп кааптар;

VI кезектин 7 пунктузунда «бойдус» деп сөстү уштуп кааптар;

л) Тыва Республиканың республика ужур-дузалыг «Хүт» күрүнениң бойдус заказнигининг дугайында Дүрүмде:

II кезектин 2 пунктузунун сески абза-зында «бойдус» деп сөстү уштуп кааптар;

VI кезектин 7 пунктузунда «бойдус» деп сөстү уштуп кааптар;

м) Тыва Республиканың республика ужур-дузалыг «Чаа-Хөл» күрүнениң бойдус заказнигининг дугайында Дүрүмде:

II кезектин 2 пунктузунун сески абза-зында «бойдус» деп сөстү уштуп кааптар;

VI кезектин 7 пунктузунда «бойдус» деп сөстү уштуп кааптар;

н) Тыва Республиканың республика ужур-дузалыг «Чаа-Хөл» күрүнениң бойдус заказнигининг дугайында Дүрүмде:

II кезектин 2 пунктузунун сески абза-зында «бойдус» деп сөстү уштуп кааптар;

VI кезектин 7 пунктузунда «бойдус» деп сөстү уштуп кааптар;

о) Тыва Республиканың республика ужур-дузалыг «Шан» күрүнениң бойдус заказнигининг дугайында Дүрүмде:

II кезектин 2 пунктузунун сески абза-зында «бойдус» деп сөстү уштуп кааптар;

VI кезектин 7 пунктузунда «бойдус» деп сөстү уштуп кааптар;

п) Тыва Республиканың республика ужур-дузалыг «Шеми» күрүнениң бойдус заказнигининг дугайында Дүрүмде:

II кезектин 2 пунктузунун сески абза-зында «бойдус» деп сөстү уштуп кааптар;

VI кезектин 7 пунктузунда «бойдус» деп сөстү уштуп кааптар;

р) Тыва Республиканың республика ужур-дузалыг «Ээрбек» күрүнениң бойдус заказнигининг дугайында Дүрүмде:

II кезектин 2 пунктузунун сески абза-зында «бойдус» деп сөстү уштуп кааптар;

VI кезектин 7 пунктузунда «бойдус» деп сөстү уштуп кааптар;

3) Тыва Республиканың Чазаның 2008 чылдың декабрь 1-де №698 доктаалы-биле бадылаан Россия Федерациязының Президенти Д.А.Медведевтинг Россия Федерациязының Федералдыг Хуралында 2008 чылдың ноябрь 5-те Айыткалын боттандыар талазы-биле хемчеглерге:

а) 19 пункту уштуп кааптар;

б) 20 пунктта «Тыва Республиканың Юстиция яамызы» деп сөстөрни уштуп кааптар;

в) 21 пунктта «Тыва Республиканың Юстиция яамызы» деп сөстөрни уштуп кааптар;

г) 23 пунктта «Тыва Республиканың Юстиция яамызы» деп сөстөрни уштуп кааптар;

д) 27 пункту уштуп кааптар;

4) «Муниципалдыг тургузугларга (кожууннарга) хамаарыштыр 2009 чылда Тыва Республиканың девискээринде көдээ черлерге 1 дөрбелчин метр ниити чуртталга шөлүнү ортума рынок өртөөн бадылаар дугайында» Тыва Республиканың Чазаның 2009 чылдың март 12-де №86 доктаалының эге кирилде кезээн дараазында редакция-биле эдер:

«2012 чылга чедир көдээниң социал хөгжүлдэи» тускай сорулгалыг федералдыг программага дүүштүр Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

2. Тыва Республиканың Чазаның дараазында доктаалдарын күжүн чидирген деп санаар:

«Күрүне өнчү-хөреңгизин башкаар талазы-биле Тыва Республиканың Күрүне комитетининг айтырыгларының дугайында» 2001 чылдың декабрь 18-те №1443;

«Тыва Республиканың эптештирилге судьяларының ажил-чорудулгазын ханды-рар талазы-биле Департаментини тургузар болгаш ооң дугайында дүрүмнү бадылаар дугайында» 2002 чылдың март 21-де №155;

«Тыва Республиканың девискээринде чурттап турар чуртталга байдалын экижиде-ринге дуза херек хамаатыларга чурттаар оран-сава тудуп болгаш садып алырынга

эгиттинмес субсидия бээрининг Дүрүмүн бадылаар дугайында» 2002 чылдың май 13-те №277;

«Чуртталга-коммунал ажил-агыйының реформазының талазы-биле Тыва Республиканың Күрүне комитетининг коллегиязының составын бадылаар дугайында» 2002 чылдың декабрь 4-те №922;

«Тыва Республиканың Аңныыр болгаш аңныыр ажил-агыйының талазы-биле агентилелдин болгаш ооң структуразының Дүрүмнерин бадылаар дугайында» 2005 чылдың февраль 7-де №105;

«Тыва Республиканың Аңныыр болгаш аңныыр ажил-агыйының талазы-биле агентилелдин дугайында Дүрүмге өскерилгелер

кириер дугайында» 2007 чылдың февраль 14-те №230;

«Тыва Республиканың Аңныыр болгаш аңныыр ажил-агыйының талазы-биле агентилелдин дугайында Дүрүмге өскерилгелер кириер дугайында» 2007 чылдың апрель 3-те №415;

«Тыва Республиканың күрүне өнчү-хөреңгизининг объектилерин арендага бээрининг чурумунун дугайында» 2008 чылдың октябрь 4-те №576;

3. Бо докталды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

Тыва Республиканың Хамааты байдалының актыларының бижилгезининг эргелелинин (Агентилел) хамааты байдалының актыларының күрүне бүрүткелининг талазы-биле күрүне ачы-дузазын бээрининг Административтиг регламентининг бадылаар дугайында

2009 чылдың июль 8 №331 Кызыл хоорай

Россия Федерациязының Чазаның 2005 чылдың ноябрь 11-де «Күрүне ачы-дузазын бээрининг административтиг регламентининг болгаш күрүне хүлээлгезин күүседирининг административтиг регламентининг ажилдап кылыр болгаш бадылаарының чурумунун дугайында» №679 доктаалында, Тыва Республиканың Чазаның 2006 чылдың август 23-те «Күрүне ачы-дузазын бээрининг административтиг регламентининг болгаш күрүне хүлээлгезин күүседирининг административтиг регламентининг ажилдап кылыр болгаш бадылаар чурумун бадылаарының дугайында» №1000 доктаалында дүүштүр Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Хамааты байдалының актыларының бижилгезининг эргелели (агентилел) хамааты байдалының актылары-ның күрүне бүрүткелининг талазы-биле кү-

рүне ачы-дузазын бээрининг коштунган Административтиг регламентининг бадылаар.

2. Күжүн чидирген деп санаар:

Тыва Республиканың Чазаның 2007 чылдың август 21 «Тыва Республиканың Хамааты байдалының актыларының бижилгезининг эргелелинин (Агентилел) Административтиг регламентининг бадылаарының дугайында» №830 доктаалында;

Тыва Республиканың Чазаның 2008 чылдың май 31 «Тыва Республиканың Хамааты байдалының актыларының бижилгезининг эргелелинин (Агентилел) административтиг регламентининг өскерилгелерни кириерининг дугайында» №334 доктаалында.

3. Бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының бирги оралакчызы Ш.ИРГИТ.

«Сылдысчыгаш» солунунг редакциязы күрүне албан черининг бар турган хевирин өскертири-биле «Сылдысчыгаш» солунунг редакциязы Тыва Республиканың Күрүнениң автономнуг албан черин тургузарының дугайында

2009 чылдың август 18 №402 Кызыл хоорай

2006 чылдың ноябрь 3-те «Автономнуг албан черлерининг дугайында» №174 Федералдыг хоойлунун 5 чүүлүнге, Россия Федерациязының Хамааты кодекизининг 120 чүүлүнге дүүштүр Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. «Сылдысчыгаш» солунунг редакция-зы күрүне албан черининг бар турган хевирин өскертири-биле «Сылдысчыгаш» солунунг редакциязы Тыва Республиканың Күрүнениң автономнуг албан черин тургузар.

2. «Сылдысчыгаш» солунунг редакциязы Тыва Республиканың Күрүнениң автономнуг албан черининг тургузукчузунун бүрүн эргезин Тыва Республиканың Өөредилге, эртем болгаш аныктар политиказының яамызынга бээр.

3. Капсырылгаларны бадылаар:

«Сылдысчыгаш» солунунг редакциязы Тыва Республиканың Күрүнениң автономнуг

албан чери дээш Тыва Республиканың күрүнениң эт-хөреңги составын камгалап артты-рарын;

«Сылдысчыгаш» солунунг редакциязы Тыва Республиканың Күрүнениң автономнуг албан черин тургузукчузунун бүрүн эргезин Тыва Республиканың Өөредилге, эртем болгаш аныктар политиказының яамызынга бээр.

4. Тыва Республиканың Чер болгаш эт-хөреңги хамаарылгаларының яамызы, бо доктаалдың 3 пунктузунда айыттыгган күрүнениң эт-хөреңгизин эргелеп-башкаар оперативтиг эргени «Сылдысчыгаш» солунунг редакциязы Тыва Республиканың Күрүнениң автономнуг албан черинге тургустунган чурумга быжыглаар.

5. Бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

«Башкы» журналының редакциязы күрүне албан черининг бар турган хевирин өскертири-биле «Башкы» журналының редакциязы Тыва Республиканың Күрүнениң автономнуг албан черин тургузарының дугайында

2009 чылдың август 18 №403 Кызыл хоорай

2006 чылдың ноябрь 3-те «Автономнуг албан черлерин тургузарының дугайында» №174 Федералдыг хоойлунун 5 чүүлүнге, Россия Федерациязының Хамааты кодекизининг 120 чүүлүнге дүүштүр Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. «Башкы» журналының редакциязы күрүне албан черининг бар турган хевирин өскертири-биле «Башкы» журналының редакциязы Тыва Республиканың Күрүнениң автономнуг албан черин тургузар.

2. «Башкы» журналының редакциязы Тыва Республиканың Күрүнениң автономнуг албан черининг тургузукчузунун бүрүн эргезин Тыва Республиканың Өөредилге, эртем болгаш аныктар политиказының яамызынга бээр.

3. Коштунган капсырылгаларны бадылаарын:

«Башкы» журналының редакциязы Тыва Республиканың Күрүнениң автономнуг албан чери дээш Тыва Республиканың күрүнениң эт-хөреңги составын камгалап арттырар.

4. Тыва Республиканың Чер болгаш эт-хөреңги хамаарылгаларының яамызы, бо доктаалдың 3 пунктузунда айыттыгган күрүнениң эт-хөреңгизин оперативтиг эргелеп-башкаар эргезин «Башкы» журналының редакциязы Тыва Республиканың Күрүнениң автономнуг албан черинге тургустунган чурум-биле быжыглаар.

5. Бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга быжыглаар.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

Бүгү-делегейниң Улуг назылыглар хүнүнге

КАДЫК-ЧААГАЙ АМЫДЫРАЛ —
УЗУН НАЗЫН

Бо чылын Россияның Пенсионерлер эвилели тургустунганындан бээр 15 чыл оюн демдеглен турар. Ынчангаш аңаа тураскааткан Бүгү-россияның улуг чыыжы октябрь 1-де, Бүгү-делегейниң Улуг назылыглар хүнүнде, Москва хоорайга болуп эртер.

Аңаа Пенсионерлер эвилелиниң регионалдыг салбырларының даргалары шупту киржир. Форумнун адын «Кадык-чаагай амыдырал — узун назын» деп адааны таварылга эвес. Улуг назылыг кижилер байлак дуржулгазы, мерген угааны, идеп-кейлиг, амыдыралчы туружу-биле аныяк-өскенге үлегер болуп, өзүп орап салгалдарга арга-дуржулгазын харам чок дамчыдып берип чоруур. Тыва чоннун үлегер до-маанда безин ол дугайында чу-гаалап каан: «Хоочун — коктуг, хола — кактыг».

Россияның Пенсионерлер эвилелиниң (РПЭ) салбырлары шупту субъектилерде бар. Бистиң респу-бликага РПЭ-ниң хей-ниити органи-зациязы 2004 чылда тургустунган. Бо чылдар дургузунда РПЭ-ниң салбырларының ажил-чорудул-газы ниитилелге ажыктыг болуп, улуг салгалдың кижилеринин, инвалидтерин, өскүс ажы-төлдүн, бүгү хоочуннарның эрге-ажыкта-рын камгалаарына улуг уjur-дузальг болуп келген. Бистиң хей-ниити организациявыс пенсия хандырылганының айтырыгларын тайылбырлаарына, чедиммес ки-жилерге адрестиг дуза чедире-ринге, пенсионерлеринин ап турар пенсиязы амыдыраарының адаккы хемчээлинден эвээш болбазынын талазы-биле Россияның Пенсия фондузунга салдарын чедирип

турар.

Амгы үеде РПЭ-ниң кижигүн-нери бүгү Россияда 1 млн. 300 муң чедип турар, бистиң республикада — 2200 киж. Кожууннарда болгаш хоорайларда 18 эге организация тургустунган. РПЭ Россияның Пен-сия фондузу, социал камгаладыл-га, Чепсектиг Хүштерниң хоочунна-рынның Бүгү-Россия чөвүлели, «Чаң-гыс демниг Россия» партиязы бол-гаш өске-даа хей-ниити организа-циялары-биле кады ажилдажылга дугайында дугуржулгаларны ча-рып алган.

Республиканың пенсионерлер организациязы хей-ниитинин ажил-дарына идепкейлиг киржип келген болгаш киржип турар-даа. «Бистиң ада-иелеривис», «Бистиң хоора-йывыс» дээн ышкаш Бүгү-россия конкурстарына, республиканың болгаш кожууннарның эгелекчи хей-ниити ажилдарына доктаамал киржип турар бис. Пенсия фонду-зунун Тывада салбырынын иш-тинде тургустунган пенсионерлер эге организациязы хей-ниити эге-лээшкinnerни деткип, материалдыг дуза кадар ажилдардан чыда кал-байн турар. Чижээ, «Информплюс» солуннун журналистеринин эгелеп үндүргени «Ыдыктыг езулал» деп акцияга киржип, 7400 рубльди чыып алгаш, дужааган бис. База ол ыш-каш эвээш орулгалыг өг-бүлелер-ниң өөреникчи ажы-төлүнге шко-

лаже белеткенип алыры-биле органи-застаттынган ачы-буян акция-зынга киришкеш, 60 ажыг школа-чының өөрөдиге херекселдерин — өөрөдиге дериг-херексел ба-рааннарын садып берген бис.

РПЭ-ниң чорудуп турар ажил-дарына оон кожууннарда органи-зациялары шупту идепкейлиг кир-жип турар. Ылангыя маңаа Улуг-Хем, Мөңгүн-Тайга, Кызыл, Чөөн-Хемчик, Өвүр, Тес-Хем кожуун-нарынның РПЭ салбырларын онзалап демдеглээри чугула. Ынчангаш ук организацияларның даргаларын-дан Елизавета Андреевна Шал-ганга, Татьяна Иргитовна Демчикке база Хөктүг-оол Шаңмакович Хо-валыгга юбилей-биле капсырлаш-тыр Россияның Пенсионерлер эви-лелиниң шаңналы — РПЭ-ниң Хүн-дүлел бижин тыпсыр. РПЭ-ниң Бүгү-россия чыыжына Тывадан чалаткан болганымда, октябрь 1-де оон ажылынга киришкеш, Хүн-дүлел бижиктерни бодум эккээр мен.

Ынчангаш Бүгү-делегейниң Улуг назылыглар хүнү-биле шупту хоочуннарга, пенсионерлер органи-зацияларының идепкейлигиринге, черле бүгү тыва чонга байыр чедирип, аныяк-өскенге улугларны хүндүлөнөр, камнаар, оларның байлак арга-дуржулганындан өөренир деп чагып чорууру-нары күзээр-дир мен.

Татьяна НАМЧАК,
Россияның Пенсионерлер эвилелиниң Тывада салбырының даргазы.

Билип алыры артык эвес

ДАШТЫКЫ ЧУРТЧЕ
ҮНҮП ТУРА...

Даштыкы чурттарга ботта-рының шөлээзинде дыштанып турар чаңгыс чер-чурттугла-рывыстың саны чылдан чылче көвүдөп олурар. Ындыг бол-зак даштанып чоруп ту-рарларның чамдызы каайлы хоойлужудулгазын билбес таварылгалар бо-ла тургустунуп келгилээр. Ынчангаш күрүне кызыгаарларын эртип тура, каайлының кандыг-кандыг кол дүрүмнерин билири эргежок чугула дээрзин база катап сагындырып каары артык эвес боор.

Россия Федерациязының каайлы кызыгаарын эртип тура, чамдык барааннарда дек-ларацияны бижимел хевирге бижиири албан дээрзин билип алза чогуур. Ол дээрже ниити түнү 65 муң рубльден ажа берген азы 35 кил деңгизден көвүдөй берген бараан аймаа, бодунун ажыглап турары үнелиг каас-талгалары болгаш ажыглал техниказындан аңгыда, үнелиг металлдардан, үнелиг даш-тардан кылыглар, Кызыл дептерде кири бижиттинген дириг амытаннар болгаш үнүштер, ок-чепсек аймаа, наркотиктиг, психотроптук бүдүмелдер дээш, оон-даа өске чүүлдер-дир. Оларның дуга-йында делгереңгейи-биле каайлы органнарындан то-дарадып ап болур.

Үстүнде ол барааннарны каайлы декларациязының ТД-6 майына кири бижип, дем-деглеткен соонда, ол кижидаштыкы чурттарга чоруп турар үезинде кадагалаттынып чы-дар.

Россияның девискээринден үнүп тура, ювелирлиг кылыг-ларын демдегледип алыры кү-зенчиг. Чүге дээрже даштыкы-дан барааннарны үндүрүг чок-ка 65 муң рубль түндөн көвүдө-вээнде кирип болур. Кажан дедир чанып кел чыдыры-нарда, он чыл хире эдилеп каапкан каасталгаларына, аар өртектиг шагынарны, ви-деокамераңарны, ноутбугу-нарны, үнелиг кештен тонуңар бодуңарны деп шынзыдар таварылгалар база тургустунуп кээп болурун билип алыңар. Ынчангаш чурттан үнүп тура, ону шуптузун декларацияга демдегледип алыңар. Ынчалза-даа, кижидаштыкы үнүдү болгаш үндүрүг чокка 35 кил деңгизлиг, ниити түнү 65 муң рубльден ашпас өртектиг ба-раанни кирип ап болур. Ол барааннарны сайгарлыкчы ажил-херекке эвес, а бодунга, өг-бүлезинге, ажил-агылынга ажыглап болур уjurлуг. А бир эвес кири сөөртүп турар ба-рааннарыңарның деңгизи 35 килден ашкаш, 65 муң рубль түнүндөн ажа бээр болза, ажа берген деңгизге болгаш түнге каайлы үндүрүг төлээр апар-силер. Ынчангаш Россияның девискээринден үнүп чоруп тура, долдурган декларация-нары, даштыкыга садыл-ланган чектеринерни тудуп алгаш, инспекторга шупту чүвени шынзыдып бадыткаар

ужурлуг силер.

Бараан аймаанга хамаа-рыштыр чүнү тайылбырлап болурул дээрже, каайлы ин-спектору делегей норма-ларына болгаш дүрүмнеринге даянып, хамааты кижинин кандыг сорулгалыг даштыкыже үнүп чораанын өөренип көр-бүшаан, барааннарның эр-гилдезинге болгаш сан-түнүнге хамаарыштыр шийтипирни үндү-рер. Чижээлээрже, чаңгыс ол-ла өңүг, ол-ла хемчээлдиг, чаңгыс ол-ла бараанни хей санныг тө-релдеринге чедирип бар чы-дарын хамааты кижидаштын-дар апар. Ынчалза-даа чаңгыс ол-ла өңүг, хемчээлдиг, 50 хире укту боду ажыглаар дээш апар чыдар дээр болза, бир эвес салааларыңарның шуп-тузунга чаңгыс ол-ла билек-терни азы мойнуңарга ол-ла илчирбелерни өртекти-биле азып алгаш олурар болза, ин-спектор канчап-даа силерге бүзүрөвес. База ол ышкаш чаң-гыс айда ийи-үш удаа дашты-кыже үнүп, ол-ла барааннарны кири сөөртүп эгелээр база-ла бүзүрөңгиг эвес болур болгаш, ону сайгарлыкчы ажил-чору-дулгага ажыглап турар деп көөр болгаш даштыкы эконо-миктиг ажил-чорудулганын дү-рүмнеринге даянып тургус-тунган үндүрүгү төлээр көрдүнгөн.

Бодунун кедип турар идик-хеви, хууда арыг-силигнин эт-херексели, ювелирлиг каастал-галары, фото, видео, кинока-мералары, персоналдыг ком-пьютери болгаш өске-даа херекселдери дээш каайлы үндүрүг төлөвес.

Валютага азы даштыкы акшаларга хамаарыштыр чүнү билзе чогуурул? Кижидаштыкы-даа, Россия Феде-рациязының девискээринден үнүп чоруп тура, бодунга 10 муң америк доллар түнүнге акшаны ап болур. Оон кырынга неме-релей оон мурнунда бодунга турганы валютаны ап болур, ону чүгө декларацияга дем-деглээр турар уjurлуг.

Бо таварылгаларда америк доллар эквивалент кылдыр санаттынар болгаш, кайы-даа күрүнеже үнүп турда америк долларга онааштыр акша сол-чулганын чорудар. Ол россияжи акшага база хамааржыр.

3 муңдан 10 муң доллар че-дир акшаны, кандыг-даа даш-тыкы акша болза, чурттан үн-дүрүп тура, каайлы органна-рының документиленге ай-тыры чугула. Оон эвээш түнүг акша болза, кижинин күзели-биле бижимел декларацияны кылып болур. А Россия Феде-рациязынче чеже-даа түнүг даштыкы акшаны кирип бо-лур, ынчалза-даа 10 муң америк доллардан хей акшаны дек-ларацияга албан айтырын билип алыры артык эвес.

Наталья МОНГУШ,
Тыва Каайлы черинин хей-ниити харылзаалары-ның талазы-биле специа-лизи.

БУРУНГААР ЧҮТКҮЛДҮГ,
ТУРА-СОРУКТУГ

Мен, Донгак Көк-кыс Оюновна, 1932 чылдың 6 айның 2-де Суглуг-Хем аксы деп черге арат өг-бүлө Оюн Кончапиевич Көкей-оол деп кижинин өг-бүлезинге төрүттүнгөн мен. 1941-1942 чылда Баян-Кол суурнун эге школазының бирги клазын дооскан мен.

1942 чылдың чайынында ачам Туран чорааш келгеш: «Сен ам, уруум, Баян-Колга эвес, Туранга барып өөренир сен. Ында мээң дунмам Константин Болчаевич Балчий-оол школа эргелекчилей берген. Чурттаар чериң даайың болур Оюн Демчиевич Сапчай сугга турар сен» — деп чугаалаан.

Оон соонда 8 ай ортан үезинде ачам мени аъттыг Суглуг-Хем таварыштыр Туранга эккеп каан. Оон сентябрь бирден эгелеп ийиги класска өөренип эгелээм мен.

Ол ынчан кончук берге, дайы-ның аар-берге үези чүве. Ынчан школаның бүгү-ле ажилын школа эргелекчизи харыылаар турган. Бир дугаарында интернаттын аш-чечин белеткээр: картошка, мор-ковь, свекла, кулчаны чазын тарып олуртур, күзүн казып ажаар, ол ажилдарга өөреникчи бүрүзү кирип, дузалажып турар.

Школаның одаар ыяш-дажын баш удур белеткээр, аңаа шупту өөреникчилер киржир, улуг-бичии деп хар-назы-даа барымдаалавас, шала улуг өөреникчилер ыяшты тайгага кезип белеткеп эккээрже, бистер, бичии өөреникчилер, ая-ныг кылдыр чунар-бажың, сто-ловая, интернат чанынга дес-дараалай чыып, салыр бис.

Школа эргелекчизи Константин Болчаевичинин ажил-ишчинин ын-чан бичии тургаш-ла, көрүп, билир турган мен. Чижээ, ол бажыңыче шоолуг барбас, үргүлчү-ле шко-лада турар кижидаштыкы. Бүгү ажил-агыны хайгаарап көрүп турар, ол дээрже

оон сеткил-сагыжы чүгө ажилче угланган болгаш орай кежээге че-дир ында турар. Оон ол ажилгыры ада-ызыгуурундан салгаан деп бодаар мен.

Ол үениң школа эргелекчилери шупту шак ындыг турган. Дайын үезинин олар езулуг дайынчылары-биле дөмей, кара даң бажындан орай кежээге чедир ажилчын туружунда.

Константин Болчаевичинин өөнүн ишти Хөпеек Шыраповна — эге класстар башкызы. Ол мени база башкылап шаг болган. Ол 8 уругунун иези. Чеже-даа чаш уруг-дарыглыг болза, ажилынга бер-динген, мээң онаалгамны безин хынап берип чораан.

Ол үеде чайлаг школазы деп школа турган, оон эргелекчинге дунмазы Сандан-оол Оюн ынчан аңаа өөренип турган. Аныяктар-биле Константин Болчаевич, Оюн Темчиевич олар кады дошпууру-лап, ырлажып хөглээринге ынак турганнар. Чеже-даа берге үелер турза, олар анаа орбайн, сагыш-сеткилин кударатпайн, аныяктарны хөгледип, школага кончук солун, ырлыг-хөглүг кежээлерни эрттирип турган. Кежээлерде биске дайын дугайында медээлерни база дың-надыр турган. Фашистерни көөр хөңнү чок, өжээн-кылык хайныгып кээр мындыг ырны ырлажып турган бис:

“Барыын чүктен
фашист-герман
Бардамнааштын халдаан
дидир.

Маадыр чурту ССРЭ-ге
Бастыраарының демдээ
боор оң.”

1945 чылдың май 8-9-та дайын-ның төнгенин аажок-ла байыр-лаанывыс уттундурбаан.

Чедиги классты Улуг-Хем ко-жууннун Улуг-Алаак 7 чыл школа-зынга (Туран школазынга өөре-никчилерин саны эвээш боорга) 12 эжим-биле кады өөренип доос-кан мен. Ол үеде Туран школазын дооскан өөреникчилер Тываның булуңнарында улус ажил-агы-йының янзы-бүрү адырларында эки ажилдап чоруур. Оларның аразында башкылар, эмчилер, көдээ ажил-агының мурнакчы-лары дээш, тускай эртемни чедип алганнар хей.

Сески классты Кызылдың №2 школазынга өөренип киргеш, 1954 чылда ол школаны дооскаш, Чер-би школазынга ийи чыл ажилдаан мен.

1956 чылда Кызылдың башкы институтунун дыл болгаш төөгү салбырынга өөренип киргеш, 1961 чылда ону доостум.

Кызылдың 1 дугаар күш-ажыл-дың эдип казаар колониязының кежээки №2 школазынга 1961 чыл-дың сентябрь 1-ден 2004 чылдың октябрь 1-ге чедир ажилдаан мен. Бо-ла чурттап келген назынымда Туран хоорайның №2 ортумак школазынга Константин Болчаевич Балчий-оолдун адын бергенин чөптүг деп бодаар мен, чүл дизе ол дайын үезинин кадыг-берге-зинге торулбас, бурунгаар чүткүл-дүг, карак кызыл ажил-ишчи директору чораан база тайбың-даа үеде өлүм чок, чаныш-сыныш чок маадыр кижидаштыкы.

Көк-кыс ДОНГАК.

НАЦИОНАЛ АЙЫЛ ЧОК ЧОРУКТУ КАМГАЛААР

Күрүне чажыдын камгалаары Россияның национал айыл чок чоруун камгалаарынче угланган эң кол чугула хемчеглерниң бирээзи болур. Күрүнениң айыл чок чоруун хандыраарының сорулгаларына политиктиг, экономиктиг, эртем-техниктиг болгаш шериг чажыттарына хамааржыр чугула информацияларны таратпазы, кадагалаары болуп турар.

Амгы үеде Тыва Республикада күрүне чажыдына хамааржыр ажил-чорудулганы боттандырып, медээлерни ажылгап турар 70 хире объект бүртүктөк болгаш ажилдап турар. Россияның Федералдыг айыл чок чорук албанындан кээп турар медээлерден алырга, Россия Федерациязының субъектилеринин эрге-чагыргалар болгаш эргелелдер органнарында мөөңнеттинген дыңнадыры, тарадыры кызыгаарлаттынган чажыт информация курлавырларына айыл чок чорукту хандыраарының адырында күрүнениң национал сонургалдарына кыжаныг доктаамал өзүп турар.

Россияның Федералдыг айыл чок чорук албанының Тыва Республика талазы-биле эргелелиниң ажилының практикасында алгаш көөрге, күрүне эрге-чагырга болгаш тус чер бот-башкарылга органнарының чамдык удуртукчулары күрүне чажыдын камгалаарын хандыраар хыналданы четпес чорудуп турар. Эрткен элээн каш чыл-

дарда республикага болган экономиктиг болгаш политиктиг реформаларның салдары-биле Тыва Республиканың Чазаның структуразы чаңгыс удаа эвес өскерилген, ынчангаш күүсекчи эрге-чагырга органнарын эде организастаарына база оларның удуртукчуларын солугурунга чедирген. Айтыкан байдал республиканың яамыларына, комитеттеринге, күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органнарының девискээр эргелелдеринге күрүне чажыдын камгалаарының чурумун сагырынга чогумчалыг салдарын чедирбээн. Оон-биле холбаштыр амгы үеде элээн каш республика организацияларына, албан черлеринге, бүдүрүлгелерге күрүне чажыдын камгалаарын хандыраарын чогуур деңгелге тургузар айтырыг чидибиле тургустунуп турар. Херектер эмгелелинде хоойлужудулганы сагып турарын хынал көргөниң түңнелдеринден алырга, ында хажыдышкыннар эвээш эвес болган. Моон алырга күрүне чажыдын

камгалаарын хандыраар ажилды сулараткан, чамдык ажил-агый субъектилеринин удуртукчулары бо айтырыгке чогуур кичээнгейни салбастан, харын-даа херекке албайн турары канчап-даа таарышпас. Шак мындыг чорук күрүне чажыдының дугайында медээлерни тарадырынга, чажыт документтерин чидиреринге таарымчалыг байдалды тургузуп турар.

Россия Федерациязының Административтиг хоойлу-дүрүм (АХ-нин) үрээшкенин дугайында кодекизи 2002 чылдың июль 1-де күштүг болуп кирген. Ол үеде чедир күрүне чажыдының административтиг эрге-хоойлу камгалалы чок турган. 1993 чылда Россия Федерациязының «Күрүне чажыдының дугайында» хоойлузун хүлээп алган. Ынчангаш Россия хоойлужудулгазы колдуунда он чыл дургузунда күрүне чажыдын камгалаарын үрөп турганнарга административтиг-эрге-хоойлу салдарын чедирер аргазы чок турган. РФ-тин АХ кодекизи күш бооп кирген соонда ол четпести эткен, күрүне чажыдының чурумун хажытканнары кодекстин 13.12.13.13 чүүлдери-биле харысалгага онаап болур. Чижээ, сөөлгү үш чылда Россияның Федералдыг айыл чок чорук албанының Тыва Республика талазы-биле эргелели РФ-тин АХ кодекизинин

13.13 чүүлүнүн 2 кезээ-биле административтиг үш херекти оттурган. Бо херектерни көргөн соонда Тываның күрүне университетинге, ооң ректорунга, Тываның геология-шинчилел экспедициязы нителелдин чингине директорунун хүлээлгезин күүседип турар кижиге административтиг харысалганы онаап, акшага торгаан.

Оон аңгыда күрүне чажыдына хамаарылгалыг медээлерни, дыңнадылганы өске кижилерге дамчытканы таварылгада, күрүне чажыдын камгалаарының талазы-биле Россияның хоойлуларын хажытканы дээш буруулугларны административтиг харысалгага онаар. Оларның оон ыңай күрүне чажыды тарадыр ажил-чорудулгазын уламчылаарын ол доктаадыр. Ынчангаш «Федералдыг айыл чок чорук албанының дугайында» федералдыг хоойлунун 13 чүүлүнүн «л» пунктузунда көрдүнгөн Россия Федерациязының айыл чок чоруунга кыжанышкыннарының чылдаганаарын чайладырының дугайында негелдени хоойлуда айыткан хуусаада күүсетпээнде, административтиг харысалганы удуртукчуга онаар. Чижээ, Россияның Федералдыг айыл чок чорук албанының Тыва Республика талазы-биле эргелели Россия Федерациязының Административтиг

тивтиг хоойлу-дүрүм үрээшкенин дугайында кодекизинин 19.5 чүүлүнүн 1 кезээ-биле 2008 чылда Тыва Республиканың Төп күрүне архивинин директорунга күрүнениң хайгаарал органына хоойлуда көрдүнгөн медээни чогуур хуусаа-зында бербээни дээш административтиг харысалганы онаап торгаан.

Сөөлгү чылда чоруткан хыналдаларның түңнелинде Россияның Федералдыг айыл чок чорук албанының Тыва Республика талазы-биле эргелели Россия Федерациязының айыл чок чоруунга кыжанышкыннарының чылдаганаарын чайладыр хемчеглер дугайында 30 ажыг негелдени янзы-бүрү деңгелдин удуртукчуларынче чоруткан.

Хоойлу билбези дээш харысалгалардан хоставас деп чүве кымгада билдингир болгай.

Чажыт чурумун албан черлеринин ажил-херектеринин байдалын хынаарын хандыраарына болгаш тургустунган чурум негелделерин күүседиринге, күрүне чажыдын камгалаарының айтырыгларына албан-дужаалдыг кижилерниң эң-не харысалгалыг болурунче Россияның Федералдыг айыл чок чорук албанының Тыва Республикада эргелели кыйгырып тур.

Россияның ФАЧА-ның ТР-де эргелелиниң парлалга албаны.

ТЫВА. Өзүлдеңиң базымнары

КИНОУЛЕТПҮР, ООҢ ТЫВАДА ХӨГЖҮЛДЕЗИ

Чоокку үелерде Тывада уран-чечен фильмнер үндүрүп турар кижилерниң саны немежип турары өөрүнчүг. Москвага бот-тывынгар кино үндүрүкчүлеринин фестивалына киришкеш, «Чедиишкинниг дебют» деп тускай шаңналды эккелген Барыын-Хемчик кожуунун Эрги-Барлык суурунда киностудияның кинолары Тывада билдингир апарган. Оларның «Адазының оглу», «Албыстыг эл» дээн ышкаш кинолары кинога ынактарның компьютерлеринде бижиттинген. Олар бо чоокку үеде «Ынакшылдың ыргак-дагыр оруктары» деп уран-чечен фильмин тирттырып доозупканнар. Ынчангаш ооң кол режиссеру, сценаризи болгаш оператору болуп турар Валерий Сарыг-оол-биле бистиң корреспондентивис Тывага чаа бо бүдүрүлгениң хөгжүп болур аргаларының дугайында чугаалашкан.

— Валерий Петрович, силерни сууруңарда херимичер иштинде спорт шөлдүг, аңаа оолдар, уруглар кээп ойнап, спортчу дадыгышкынны силерниң удуртукчулар-биле чедип ап турар деп дыңнаан мен. Шын бе?

— Ийе, херимим иштинде хол бөмбүү, баскетбол ойнаар шөлдөр бар.

— Институтка өөренип тургаш, педагогика төөгүзүп өөренип турувуста, шаанда Россияга эртем-били чок-даа болза, аас чогаалын чыып, ону уругларга дамчыдып берип чораан кижилерниң дугайында сактып оргаш, силерни сактып келир-дир мен ийин. Силерге уруглар, оолдар-биле кичээл соонда чугаалажып, оларның силерге кээп, сагыш-сеткилин үлөжип турары дээш төлөвейн турар ыйнаан?

— Чо-ок, ол мээң ажилымның бир кезин деп шыдавас мен. Ол мээң кады ажил бүдүрүп турар эштерим ышкашыл. Олар харын меңээ чаа-чаа бодалдарны оттуруп турарлар. Өөрүшкүмнү үлөжип, бүтпейн барган күзелдеримни боттандыраарына дузалажып чо-

лерни көргүзүп турар. Кол рольдарда Чодураа Доспан Ийи-Тал суур чурттуг, Аян Нынмыр Эрзин кожуунун Нарын суур чурттуг... олар ойнап турар. Оон аңгыда өске-даа кожууннарның төлээлери мында хаара туттунган.

— Сценарийни кым бижээшил?

— Мен. Бөлүк эштерим-биле. Эрги-Барлык суурга бистиң база бир кады деткижи ажилдап турганымыс, спорт, уран чүүл дээш шуптузунга дески чораан, ам аравыста чок дунмавыс, эживис Чингис Сааяга тураскаадып, бо кинонун адын «Хайралдыг эжим сенээ тураскааттым» деп адаар бодап турдус. Бо кинонун эгезинде үзүндүде оой төрөөн черинин чектелишкенин дугайында чугаазы-биле эгелээш, кинону аңаа тураскаадып турарымыс илере-диксээн бис. Кайы хире чедингир болганын көрүкчүлөр үнелээр ыйнаан.

— Мен бо кинону көргөш, каттырыңгы-даа, ыглаксаңгы-даа таварылгалар барын көрдүм. Оларны амыдыралдан алган бе?

— Бичин, кыска хемчээлдиг баштак кинолар үндүрүп турган бис, ону кожу алганымыс ол. Оолдарның чогааткан чүүлү-дүр ийин, та амыдыралдан алганнар-даа бооп чадавас.

— Ыры, хөгжүм каасталгазы дээш, черле кино үнген тудум, чаа кинонуң шынары экижип турар-дыр. Кинонуң дискизин кажан садып ап болурул?

— Бо кинону республиканың культура төптеринге чартык чыл дургузунда үндүрүп көргүскөш, оон садып эгелээр бис. Оон бетинде дискилер көстүп келзе, оларны-биле чаргылдажып, чаргыдалыстың хемчээлинге торгаалды негеп алыр бис.

— Ынчанмас аргажок. Чоокта чаа видеопираттар-

биле демисежир дугайында Күрүне Думазында ажил чорудуп эгелээни, Леонид Ярмольниктиң чаа кинозу дыка улуг чедиишкинниг болзожок, пираттар хой дискилерни боттары хоолгаалап, чийк өртөккө садып турары-биле, ол 1 млн. долларга өреленип калганын чугаалап турду.

— Бис база ыңдыг улуг эвес-даа болза, шору орулгалыг болуп турган улус-тур бис ийин. Диск садып алгаш, өртөөн хой катап ажилдап ап турар кижилер бистиң киноларымыс дээш орулгавысты эвээжеткен-дир ийин.

— Чарыгдалыңар хемчээли кайы хирел?

— Үш чүс муң рубль.

— Бир эвес дээрбечилер шаптыктавас болза, кайы хире орулга берип болурул?

— Ол чажыт медээ-дир. Өртөөн черле дуглаар ужурул.

— Бо үлетпүрүң хөгжүдүргө хой акша херек бе?

— Кажан тускай мергежил чедип албаанда, белен болур. А кажан профессионалдар-биле чугаалажыр болзунарза, чүгле миллионнар-биле санажырын бадыткаар. Бис баштай бажыңга ажылаар видеокамера, оон шаңнатканымыс видеокамера немежип кээрге, ийи камера-биле ажилдаанымыс ол-дур. Кинонуң кезектерин көрүп олургаш, шынарының талазы-биле чажыттарыны ол камераларның кайызы кажан ажилдап турганын айтып берип турар болгай. Ынчалза-даа ол база бистиң чажыдымыс. Тыва улус уран чүүлге дыка салым-чаянныг улус-тур бис. Ынчап кээрге, кино үлетпүрү Тыва-

га бодун тып эгелээри ырак эвесте. Оон алыр орулга дыка хой минералдыг чиг этти үндүр садарындан эвээш эвес дизе, чазыг болбас. Тыва хөгжүм-шии театрының артистери чурттуң сценаларын «чаалап ап турар» болганда, В.Копуш олардан делегей «сылдыстарын» үндүрүп кээр боор деп бүзүрээр мен. А бистиң ужу-дузавыс — профессионал режиссер, операторлар, журналистер бистиң өөреникчилеривис, кады ажилдап турарымыс аныктарның аразындан үнери. Бистиң ажилымыстың ужу-дузалыын чон үнелээр ыйнаан. Эске үлетпүрге деңгээрге, хой акшаландырышкын үнмес.

— Чүге уран чүүл эвес, үлетпүр деп турарымын билеп-ле тур силер ыйнаан, республиканың агар сагынче акша, үндүрүг кирип болур ажил боорга, ынчап олурарым ол-дур ийин.

— Ийе, билдим, ынчангаш мен база үлетпүр деп адап олур мен. Оон кадында ол дыка хой кижилерге түр када ажилдап алыр арганы база бээр.

— Киноңар республиканың чидиг айтырыгларын кижилерниң мөзү-шынарын таварыштыр көдүрүп турар-дыр.

— Ийе, мен ынчангаш комиссия аңаа кандыг хамаарылгалыг болуп ирги деп сестип турар мен.

— Киноңарны мен сонургап көрдүм, мергежил олурар-дыр силер. Улуг деткимче алыр болза, индий киноларга бодаарга, сценарий база эки-дир деп көрдүм. Индий киноларныкы негелдеңей деп чүве-зи аажок, ол хирезинде сюжеттери дыка кепен болуп ийик чоп. Эске көрүкчүлериң сонургалын чаалап ап, эң ылаңгыя орулгачар хой болзун деп йөрөөп тур мен.

— Четтирдим.

АВТОРДАН: Бо кино тыва классика «Хайыраан ботту» меңээ сагындыраар чорду. Чаа үе, чаа көрүш, ынчалза-даа меңгези-биле артып калыр ынакшыл темазы бо кинода чырыттынган. Кинону көөрүнче силерни чаладым. Дыка хой шимээни үндүргөн «Чингис-Хаанның чажыды» деп кинога деңгээрге, мактаксанчыл.

Айлаң ДАРЖАА чугаалашкан.

Мотокросс

СИБИРЬНИҢ ТЕРГИИННЕРИ
КИРИШКЕН

Кызылдың мурнуу талазында каш-ла километр черге эрткен субботада, сентябрь 26-да, элээн хөлээзинниг болган. Дүш чедип турда, Кадарчының тураскаалының баарына каш янзы класстың спортчу мотоциклдериниң дүүлээн улуг дааш-шимээни кайы ырактан-на дыңналып турган. Чыылган түмөн санныг көрүкчүлөр болгаш хей машина-балгат барааны база талыгырдан көстүп турган.

Бедик-ле-дир, чараш-ла-дыр...

Ээр-дагыр оруктарны эртип чорааш...

Мотокросска Совет Эвилелиниң Маадыры М.А.Бухтуевке тураскааткан республиканың бирги чери дээш ажык маргылдаа хүндүскүнүң 12.00 шакта байырлыг ажыдышкын-биле эгелээн. Аңаа ТР-ниң Чазааның Даргазының бирги оралакчызы Ш.Иргит киришкен.

Маргылдаага Сибирь федералдыг округтун субъектилеринден: Новосибирск, Кемерово, Томск, Омск областтардан, Красноярск крайдан, Урал дагларының ындында черлерден, Хакас болгаш Тыва Республиканың ийитизи-биле 85 спортчу киришкен. Чер аразы ырак болганындан чүгө Иркутск хоорайның шыырак төлээлери бо удаа Кызылда келбээн.

Чаңылчаан бо маргылдааның кол организацызы ТР-ниң РОСТА (ДОСААФ) ниитилели, чөвүлел даргазы Ю.В.Гаврилов болган. Оң чугаазы-биле алырга, бо маргылдааны республикага 1960 чылдардан бээр чыл санында эрттирип турган, ынчалза-даа 1989 чылда чуртка экономиктиг буураашкын эгелээн соонда, түр үеде, 3 чыл иштинде соксаан турган. Маңаа Ю.В.Гавриловтун кызымак чоруунун ачызында бо чараш маргылдаа Кызылга катап «дирлип» келген. Юрий Владимирович аныянда боду шыырак мотоспортчу чораан болгаш, оң өзүп орар салгалга кайы хире эки салдарлыын кымдан-даа артык билер.

Сөөлгү чылдарда маргылдааның шаңнал фондузу дыка эки турган, каш чыл бурунгаар ниити шаңнал акша 1 миллион рубль чедип

турган. Бо чылгы фонд 300 муң рубль болган, а белеткелге ниити чарыгдал 500 муң рубль болган деп ол чугаалады. Чижээ, маргылдааның алды янзы класстарга чемпионнарын болгаш шаңналдыг черле-

«Дарый тура халааш, демиселди уламчылаайн».

риниң эдилекчилерин 6 муң рубльден 30 муң рубльге чедир шаңнаан.

Маргылдааның кол судьязы Василий Самойловтан (Абакан хоорай) мотокросстун оруунун байдалын айтырамын: «Кончуг бедик деңгелде орук-тур, маңаа ТР-ниң РОСТА (ДОСААФ) организацыяның ажылын демдеглээр апар. Бо оруктун онза «чалгылыг» черлерин хевээр арттырып кагдывыс» — деп чугаалады.

Мотокросска колдуу янзы-бүрү класстарның (65, 80, 125, 250

куб, сантиметр хемчээлдиг) делегейде билдингир «Ямаха», «Хонда» болгаш «Сузуки» марканыг мотоциклдери киришкен. Черле ынчаш мотоспорт спорттун эң хей чарыгдалдыг хевиринге хамааржыр. Ынчангаш-ла бистиң республикада оң улуг дыка нептеревээни ол деп бодаар мен.

Маргылдаага хоочуннары болгаш бичи оолдарны аңгы чарыштырган. Бо старттарның эң хоочуну 50 харлыг Александр Толстухин (Красноярск) болган. Эң бичи, 6 харлыг оол база ол хоорайдан.

Кызылга эрткен бо маргылдаага ады делегейде билдингир апарган спортчулар киришкени солун. Чижээ, Константин Поздняков (Томск облазы) — улуг мотокросска Россияның чемпиону, делегей чемпионнадының шаңналдыг чериниң эдилекчизи. Оң кол удурланыкчызы болган Дмитрий Вожеников (Кемерово облазы) — СФО-нун каш дакпыр чемпиону, Россияның чемпионнадының шаңналдыг чериниң эдилекчизи. Шыырак спортчуларга ол ышкаш Михаил Орловтун (Каменск-Уральск хоорай), Андрей Петровтун (Томск хоорай), Александр Турневтун (Новосибирск хоорай) дээш, өскелерни-даа хамаарыштырып турган.

Маргылдаа дыка чидиг байдалга эрткен. Чыылган чон сеткил ханган тарап чанган. Он ийи хевирге эрткен чарышка чемпионнар барык кежээ илерээн. Оларның аттары бо: 60 куб. см. цилиндрлиг мотоциклдер чарыжына Кирилл Зинов (Киселевск хоорай), 80 куб. см. — Марк Воронков (Новокузнецк), 125 куб. см. — Василий Несытых (Каменск хоорай), 250 куб. см. — Андрей Поздняков (Томск хоорай), хоочуннар ортузунга Альберт Филиппов (Канск хоорай), мотокросска аңаа ынактар (хобби) аразына Игорь Тотмин (Зеленогорск хоорай).

Спортчулар чоруп тургаш, Тыва оларны эки уткуп хүлээп алганынга өөрүп, келир чылгы маргылдааны амдан эгелеп манап турарын чажырбайн чугаалап турганнар.

Дун-оол ШУЛУУНАЙ.

Авторнун тырттырган чуруктары.

АЧЫ-ДУЗА ЧЕДИРИП ТУРАР

«Тывагеодезия» КХН республиканың чурттакчы чонунга дараазында хевирлерниң төлөвирлиг ачы-дузаны чедирип турар:

— чер участоттарының аразын хемчээринге (межевание);
— чер участоттарын хуужударына юридиктиг деткимчени бээринге.

Документилерни четчелээринге кожууннарже үнүүшкүнүг ачы-дузаны чедирип турар.

Тайылбыр алыр телефону: 8-913-346-9311.

Бодал фактылардан артык херек.

Альберт Эйнштейн.

Ажынып, килең-биле эгелээн чүүл төнчүзүнде эпчок, ыядыңгы болур.

Л.Толстой.

• Бодалдар дизии

Кырган назын ынакшылдан камгалавас, ынчалзажок ынакшыл кырган назындан камгалаар.

Коко Шанель.

Радислав Алаш-оолович
МОНГУШ

Тываның кайгамчык оолдарының бирээзи — тренер-башкы, дагдыныкчы, бодунун үезиниң хей-ниитичи болгаш шудургу ажылдакчызы Радислав Алаш-оолович Монгуш амыдыралындан чарылган.

Радислав Алаш-оолович Монгуш 1966 чылдың январь 1-де Таңды кожууннун Кур-Чер суурга төрүттүнген. 1983 чылда Кызылдың № 3 школазын дооскаш, Смоленскиде күрүнениң күш-культура институтунун тренер факультетинче өөренип кирген.

Бирги курсту доозупкан соонда ону ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниң хүрээленинче келдирткен. Агаар-десант дивизиязының Чехословакияда шериглериниң төп бөлүгүнө шериг албанын эрттирген. 1986 чылда шеригден халашкаш, өөредилгезин база катап уламчылааш, 1989 чылда дооскан.

1989 чылдан эгелеп И.С.Ярыгин аттыг спорттун дээди мергежил школазына башкылаан. 2000 чылда «Тыва Республиканың алдарлыг ажылдакчызы» хүндүлүг атты, 2001 чылда «Россияның алдарлыг тренери» деп атты алган. 2004 чылда Радислав Монгуш Уралдың күрүне академиязынга диссертацияны камгалаан болгаш педагогика эртемнериниң кандидады деп эртем чадазын камгалап алган.

Спортту сайзырадырынга улуг ачы-хавыязы дээш Радислав Монгуш 2007 чылда «Күш-культураны болгаш спортту сайзырадыры дээш» деп номинацияга Бүгүроссияның «Ажыктыг түннели дээш» деп мөңгүн медалына төлөпиг болган. Күш-культураны болгаш спортту сайзырадырынга салышкыны дээш Тыва Республи-

каның Ордени-биле шаңнаткан. 2008 чылда ол Кызыл хоорайның Төлээлекчилер хуралының депутатынга сонгуткан.

2005 чылда Радислав Монгуш спортчу клубту ажыткан. Оң онзагай талазы чүл дээрже, ол анаа-ла клуб звес, а өскүс болгаш чединмес өг-бүлелерниң ажы-төлүнгө интернат болганы.

Күш-ажылга ынак, шынчы, ажыл-херээн тергин эки билер Радислав Алаш-оолович Монгуштун бүгү амыдыралы, ажыл-херээ аныяк салгалга төлөпиг үлөгерчижек болур.

Өг-бүлезиниң тергин эки ээзи, үш ажы-төлүнүн ынак ачазы, ада-иезиниң төлөпиг оглу, эш-өөрүнүн бүзүрелдиг эки Р.А.Монгуштун дугайында чылгы сактышкын ону чоок билер кижилерге, кады ажылдап чораан эш-өөрүнге кезээ мөңгеде артар.

Тыва Республиканың спортчу ниитилели, эш-өөрү, кады ажылдап чораан коллективи, хей санныг өөреникчилери оңчоок кижилеринге болгаш төрелдеринге ханы кажыыдалды илередип, үлөжип тур.

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының Аппарады болгаш депутаттары Россияның алдарлыг тренери, педагогика эртемнериниң кандидады, Кызыл хоорайның Төлээлекчилер хуралының депутаты

Радислав Алаш-оолович
МОНГУШТУҢ

айыыл-халапка таварышкаш мөчээни-биле холбаштыр оң чоок кижилеринге болгаш төрелдеринге ханы кажыыдалды илередип тур. Оң дугайында сактышкын бистиң чүректөривиске кезээ мөңгеде артар.

ШЫН

Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.
Кол редактор С.С.МОНГУШ.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор — 2-01-35, редакторнун оралакчызы — 2-19-87, тел: факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91. e-mail: shyntuva@mail.ru (shyn@tuva.ru).

КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис — 2-18-10, культура, өөредилге — 2-03-88, чагаа — 2-17-09, көдээ ажыл-агый, очулга — 2-03-87, үлетпүр — 2-40-77. Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.

Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама. Тираж 8020. Чагыг 109. Номерни парлагже дужааганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 20.00.

АГАР САНЫВЫС: № 40703810400000010000 Б ОАО Банк «Тувакредит», Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.

Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектериниң талазы-биле яамызының Ортаакы Сибирьде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солунну 2004 чылдың май 14-те эде бүрткээн.

Херечилелдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11530, 31730. ТР-ниң «Тываполиграф» Күрүнениң унитарлыг бүдүрүлгезинге парлаан. (Кызыл, Щетинкин-Кравченко, 1).

Солунда парлаттыг материалдарның авторларының бодалдары редакциянын туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыг саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадылганы дээш авторлар боттары харыылаар.